

હિસાબી ગુણોત્તરો અને વિશ્લેષણ (Accounting Ratios and Analysis)

1. પ્રસ્તાવના	7. નફાકારકતાના ગુણોત્તરો
2. ગુણોત્તરોની વિશેષતા	8. તરબતાના ગુણોત્તરો
3. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના હેતુઓ	9. સંધરતાના ગુણોત્તરો
4. ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મર્યાદાઓ	10. કાર્યક્ષમતાના ગુણોત્તરો
5. ગુણોત્તરોની રજૂઆત	— સ્વાધ્યાય
6. ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ	

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

ધંધાકીય એકમનાં નાણાકીય પત્રકોનું વિશ્લેષણ નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતીને સમજવામાં સરળતા ઊભી કરે છે. આ સરળતાના કારણે વિવિધ પક્ષકારોને રોકાણ અંગેના પોતાના નિર્ણયો લેવામાં ખૂબ જ અનુકૂળતા રહે છે. આ અનુસંધાને આ અગાઉના પ્રકરણમાં તુલનાત્મક પત્રકો અને સમાન માપનાં પત્રકો અંગે જાણકારી પ્રાપ્ત કરી. નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણમાં અન્ય એક સાધન-ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો પણ સમાવેશ થાય છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ, એ નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણનું પ્રણાલિકાગત અને વધુ ઉપયોગમાં લેવાતું સાધન છે.

વ્યાખ્યા અને સમજૂતી :

I. M. Pandey જણાવે છે કે “બે હિસાબી આંકડાઓ વચ્ચેનો સંબંધ જે ગાણિતિક રીતે દર્શાવેલ હોય તેને ગુણોત્તર (નાણાકીય ગુણોત્તર) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.” ગુણોત્તર એ નાણાકીય માહિતીને સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે રજૂ કરે છે અને ધંધાકીય એકમની કામગીરીના ગુણાત્મક નિર્ણયો લેવામાં મદદરૂપ થાય છે.

નાણાકીય પત્રકો હિસાબી આંકડાઓ દર્શાવે છે. નાણાકીય પત્રકોના વિવિધ અંગો જેવાં કે કાચો નફો, ચોખ્ખો નફો, વેચાણ, ઈક્વિટી શેરમૂડી, ઈક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનાં બંડોળો, ચાલુ દેવાં, ચાલુ મિલકતો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. બે સુસંગત અંગો વચ્ચે નિર્ધારિત સંબંધના આધારે હિસાબી વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. અગાઉ ચર્ચા કર્યા પ્રમાણે કાચો નફો અને વેચાણ બે સુસંગત અંગો છે. હિસાબી દર્શિએ બંને વચ્ચે સંબંધ છે. ધારો કે વેચાણ ₹ 3,00,000 છે અને કાચો નફો ₹ 90,000 છે.

અહીં ₹ 90,000 એ આંકડાકીય માહિતી જ રજૂ કરે છે. આ રકમ કોઈ વિશ્લેષણ આધારિત અર્થઘટન સમજાવતી નથી. આ જ માહિતીને ગુણોત્તર સ્વરૂપે રજૂ કરવામાં આવે તો કાચો નફાનો ગુણોત્તર (%) = $\frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$

$$\text{તેથી કાચો નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{90,000}{3,00,000} \times 100$$

$$= 30 \%$$

આ વિશ્લેષણ દર્શાવે છે કે દરેક ₹ 100ના વેચાણમાં કાચો નફો ₹ 30નો છે. આમ, ગુણોત્તરના કારણે હિસાબી આંકડાઓને ઉપયોગસભર સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય છે. આ અંગે વિગતવાર ચર્ચા હવે પછી કરવામાં આવેલ છે.

2. ગુણોત્તરોની વિશેષતા (Peculiarity of Ratio) :

નાણાકીય પત્રકોના ઉપયોગી અર્થધટન માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણમાં તુલના(સરખામણી)નો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. બ્યક્ટિગત ગુણોત્તર કોઈ પણ પ્રકારની અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ અંગે નિર્દેશ કરતો નથી. તેની સરખામણી કોઈ ધોરણ સાથે કરવી જોઈએ. દા.ત., ઉપરના ઉદાહરણમાં કાચા નફાનો ગુણોત્તર 30 % છે જે સારી કે ખરાબ પરિસ્થિતિ અંગે નિર્દેશ કરતો નથી. તે ફક્ત પરિણામ જ રજૂ કરે છે. તેથી જ્યારે ગુણોત્તરોની કોઈ ધોરણ સાથે સરખામણી કરવામાં આવે ત્યારે જ તેની ઉપયોગીતા સાબિત થાય છે. આ ધોરણો નીચે પ્રમાણે હોઈ શકે. તેમની સાથે સરખામણી કરવાથી સારા-ખરાબ પરિણામની જાણકારી મેળવી શકાય.

- (i) ભૂતકાળનાં નાણાકીય પત્રકોના આધારે ગણાયેલા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- (ii) પેઢી દ્વારા વિકસાવેલા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- (iii) ઉદ્યોગના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
- (iv) હરીકીના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી

કાચા નફાનો ગુણોત્તર એ આવકનો ગુણોત્તર છે. ધારો કે ગયા વર્ષ આ ગુણોત્તર 25 % હોય અને ચાલુ વર્ષ 30 % હોય તો ચાલુ વર્ષ ધંધાની કાચા નફાની સ્થિતિમાં વૃદ્ધિ થઈ છે તેમ કહેવાય. ગયા વર્ષનો ગુણોત્તર 40 % હોય તો ચાલુ વર્ષ કાચા નફાની પરિસ્થિતિ પ્રતિકૂળ થઈ છે એમ કહેવાય.

3. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના હેતુઓ (Objectives of Ratio Analysis) :

ગુણોત્તર વિશ્લેષણના હેતુઓ જ તેનું મહત્વ સમજાવે છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણના કારણે નાણાકીય પત્રકોની વિગતો વધુ સરળ, સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે સમજ શકાય છે. નાણાકીય પત્રકોમાં હિત ધરાવતા વિવિધ પક્ષકારોની જરૂરિયાતમાં ગુણોત્તર વિશ્લેષણ નિર્ણય લેવામાં મદદ કરે છે. તેના હેતુઓ અથવા મહત્વ નીચે પ્રમાણે છે :

(1) નાણાકીય પત્રકોના વિશ્લેષણ માટે : નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ વિગતો અંગેની હિસાબી આંકડાકીય માહિતી મળે છે. આ આંકડાઓ કોઈ પણ પ્રકારનું વિશ્લેષણ રજૂ કરતા નથી. ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ નાણાકીય પત્રકોના ઉપયોગકર્તા માટે નિર્દેશક તરીકે કામ કરે છે. વિવિધ પક્ષકારો દ્વારા નફાનુક્સાનનું પત્રક અને પાક સરવૈયાનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ અર્થસભર અને ઉપયોગી બને તે માટે ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(2) હિસાબી માહિતીની સરળ રજૂઆત માટે : ગુણોત્તર વિશ્લેષણ હિસાબી આંકડાઓને વધુ સરળ, સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપે અને વૈજ્ઞાનિક રીતે રજૂ કરે છે. નાણાકીય પત્રકોનાં અંગો એકબીજા સાથે વિશિષ્ટ સંબંધ ધરાવે છે અને ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ સંબંધ અંગેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરે છે. દા.ત., દેવાં ઇક્વિટી ગુણોત્તર. આ ગુણોત્તર દેવાં સામે ઇક્વિટીનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. ધડાં અંગો અન્ય અંગ પર આધારિત હોય છે. દા.ત., ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર અહીં ચોખ્ખા નફાનું સર્જન અથવા આધારનું અંગ વેચાણ છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં ચોખ્ખા નફાનું પ્રમાણ કેટલું છે તે દર્શાવે છે.

(3) એકમની નફાકારકતાની સ્થિતિ જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નફો કમાવાનો છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં ગુણોત્તર વિશ્લેષણની મદદથી વિવિધ રીતે નફાકારકતાની માપણી કરી શકાય છે. જેમાં કાચા નફાનો ગુણોત્તર, ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર, રોકાયેલ મૂડી પર વળતરનો દર, ઇક્વિટી શેરમૂડી પર વળતરનો દર વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

(4) એકમની તરલતાની સ્થિતિ જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમની પોતાનાં ટૂંકા ગાળાનાં દેવાંઓ ચૂકવવાની ક્ષમતાના માપન માટે તરલતા અંગેની સ્થિતિ ગુણોત્તર વિશ્લેષણ સમજાવે છે. તરલતાના આધારે ધંધાકીય એકમની ટૂંકા ગાળાની સધ્યરતા જાણી શકાય છે. જેમાં ચાલુ ગુણોત્તર, પ્રવાહી ગુણોત્તર વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

(5) એકમની લાંબા ગાળાની સધ્યરતા જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમની લાંબા ગાળાની સધ્યરતાનું માપ કુલ મિલકતો બાદ કુલ દેવાં. આ બે અંગોનો વધુ હકારાત્મક તફાવત વધુ સધ્યરતા. આ ધંધાકીય એકમને ધિરાણ મેળવવાનું આદર્શ માપ

છે. ધંધાકીય એકમને ધિરાણ કરનારાઓ સધ્યરતાને કેન્દ્રસ્થાને રાખે છે. આ અંગેની વિશ્વેષણાત્મક રજૂઆત ગુણોત્તર વિશ્વેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમાં દેવાં-ઈક્ઝિટી ગુણોત્તર, કુલ મિલકો-દેવાંનો ગુણોત્તર વરેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(6) એકમની કામગીરીની કાર્યક્ષમતાની સ્થિતિ જાણવા માટે : ધંધાકીય એકમ દ્વારા વિવિધ મિલકો ધારણ કરવામાં આવેલ હોય છે. આ મિલકોના કાર્યક્ષમ અને અસરકારક ઉપયોગના માપન માટે ગુણોત્તર વિશ્વેષણ મદદરૂપ થાય છે. આ અંગે ચલનદર ગુણોત્તરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દા.ત., સ્ટોક ચલનદર.

(7) આધારણ કરવા માટે : ગુણોત્તર વિશ્વેષણ દ્વારા જે-તે બાબતનાં વલણ અંગેની જાણકારી મેળવી શકાય છે. દા.ત., છેલ્લાં પાંચ વર્ષના કાચા નફાનો દર 20 %, 23 %, 24 %, 26 % અને 29 % છે. અહીં છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી કાચા નફાની ટકાવારીમાં વૃદ્ધિ જોવા મળે છે. આ કંપનીના અનુકૂળ વલણ અંગે નિર્દેશ કરે છે. આ વલણની માહિતી કંપનીને ધંધાના આયોજન અથવા આધારણ માટે મદદરૂપ થાય છે.

(8) નબળા પાસાની જાણકારી માટે : ધંધાકીય એકમનું કુલ પરિણામ સંતોષકારક હોય, પરંતુ કંપનીની નફકારકતા, સધ્યરતા, તરલતા અને કાર્યક્ષમતાનું કોઈનું વ્યક્તિગત પરિણામ સંતોષકારક ન પણ હોય એવું પણ બને. કોઈ એક પાસું ખૂબ જ સારું હોય અને અન્ય પાસું હોય તો સરેરાશ પરિણામ સંતોષકારક મળે, પરંતુ ગુણોત્તર વિશ્વેષણનાં ઉપર દર્શાવેલ પાસાઓનું વ્યક્તિગત રીતે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે તેથી નબળા પાસા અંગે માહિતી મળે છે અને તે અંગે જરૂરી પગલાં લઈ શકાય છે.

(9) આંતરપેઢી અને આંતરવિભાગોની સરખામણી માટે : ધંધાકીય એકમોની કામગીરીની પોતાના ધંધાનાં અન્ય એકમો સાથે સરખામણી કરવી તેને આંતરપેઢી સરખામણી કહેવામાં આવે છે. અન્ય પેઢીની સરખામણીમાં પેઢી ક્યાં અને કેટલી મજબૂત કે નબળી છે તે અંગેની જાણકારી માટે ગુણોત્તર વિશ્વેષણ મદદરૂપ થાય છે. તેવી જ રીતે એક જ ધંધાકીય એકમના વિવિધ વિભાગોની કામગીરીની સરખામણી કરવાની હોય તેને આંતરવિભાગોની સરખામણી કહેવામાં આવે છે. એક જ ધંધાકીય એકમમાં ક્યો વિભાગ ક્યાં અને કેટલો મજબૂત કે નબળો છે તે અંગે પણ ગુણોત્તર વિશ્વેષણ માહિતી પૂરી પડે છે.

વિવિધ હેતુઓ માટે ગુણોત્તર વિશ્વેષણનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ ઉપયોગ જ ગુણોત્તર વિશ્વેષણનું મહત્વ પણ સમજવે છે.

4. ગુણોત્તર વિશ્વેષણની મર્યાદાઓ (Limitations of Ratio Analysis)

ગુણોત્તર વિશ્વેષણ ધંધાકીય એકમનાં વિવિધ પાસાંઓનું મૂલ્યાંકન કરવા માટેનું પ્રણાલિકાગત ઉપયોગી સાધન છે. આ સાધન દ્વારા ધંધાકીય એકમની શક્તિઓ (Strengths) અને નબળાઈઓ (Weaknesses) માપવામાં આવે છે. આ સાધનની પણ મર્યાદાઓ છે જેની ચર્ચા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવી છે :

(1) નાણાકીય પત્રકોનાં પરિણામો પર આધાર : ગુણોત્તર વિશ્વેષણમાં નાણાકીય પત્રકોની માહિતીના આધારે વિવિધ પાસાંઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. આ વિશ્વેષણના ઉપયોગની સફળતા નાણાકીય પત્રકોમાં દર્શાવેલ માહિતી પર આધારિત છે. જો નાણાકીય પત્રકો સાચી અને વ્યાજભી માહિતી રજૂ ન કરે તો વિશ્વેષણ પણ બોટું ચિત્ર બતાવશે.

(2) પ્રમાણિત ગુણોત્તરોની ગેરહાજરી : કોઈ પણ ગુણોત્તર વ્યક્તિગત રીતે કોઈ પણ વિશ્વેષણ કે અર્થઘટન દર્શાવતું નથી. ગુણોત્તરનો ઉપયોગ ત્યારે જ પ્રસ્થાપિત થાય જ્યારે જે-તે ગુણોત્તરની તેના પ્રમાણિત ગુણોત્તર સાથે સરખામણી કરવામાં આવે. તેથી જો પ્રમાણિત ગુણોત્તરો નક્કી કરવામાં ન આવેલ હોય તો ગણોલા ગુણોત્તરો બિનઉપયોગી સાબિત થાય છે. તેથી પ્રમાણિત ગુણોત્તરોની ગેરહાજરી એ ગુણોત્તર વિશ્વેષણની બિનઉપયોગિતા દર્શાવે છે.

(3) ભાવ ફેરફારોની અસર : ગુણોત્તર વિશ્વેષણનો આધાર નાણાકીય પત્રકો છે. નાણાકીય પત્રકો ઐતિહાસિક માહિતીના આધારે તૈયાર થાય છે. ઐતિહાસિક માહિતીમાં કુગાવાની અસરને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. તેથી ગુણોત્તર વિશ્વેષણમાં પણ ભાવ-ફેરફારની અસર ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી, આ પણ એક મર્યાદા છે.

(4) ગુણાત્મક પરિબળોની અવગણના : ગુણોત્તર વિશ્લેષણ એ જથ્થાત્મક વિશ્લેષણની પદ્ધતિ છે. ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો આધાર જ આંકડાકીય માહિતી છે, પરંતુ ધંધાકીય એકમની કામગીરીનાં પરિણામોમાં ગુણાત્મક પરિબળો જેવાં કે પ્રમાણિકતા, વફાદારી, જુસ્સો જે કર્મચારીઓ કે અધિકારીઓ કે સંચાલકો સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેની અવગણના થાય છે. આ પરિબળો પણ ધંધાકીય એકમની કામગીરી પર અમુક અસર ધરાવે છે.

(5) સરખામણીમાં મુશ્કેલી : ધંધી વખત બે ધંધાકીય એકમો દ્વારા જુદી જુદી હિસાબી નીતિઓ અપનાવવામાં આવતી હોય ત્યારે ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ સમજૂતીઓ બિનઉપયોગી સાબિત થાય છે. દા.ત., બે એકમો દ્વારા અલગ-અલગ ઘસારાની અથવા સ્ટોક મૂલ્યાંકનની પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ. આવા સંજોગોમાં ગુણોત્તર વિશ્લેષણનો સરખામણી માટે લાભ મળતો નથી.

5. ગુણોત્તરોની રજૂઆત (Presentation of Ratios)

હિસાબી ગુણોત્તરોની રજૂઆત વિવિધ સ્વરૂપમાં કરી શકાય છે. આ સ્વરૂપો (Forms) નીચે પ્રમાણે છે :

(1) પ્રમાણના સ્વરૂપે (In terms of proportion) : આ સ્વરૂપમાં બે ઘટકો વચ્ચેના સંબંધના આધારે એક રકમ અંશમાં અને એક રકમ છેદમાં દર્શાવીને તેમનું પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે. દા.ત., પ્રવાહીતા માપવા માટે ચાલુ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ થાય છે, તેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલક્ટો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

દા.ત., ચાલુ મિલક્ટો ₹ 3,00,000 અને ચાલુ દેવાં ₹ 2,00,000 છે.

$$= \frac{3,00,000}{2,00,000}$$

∴ ચાલુ ગુણોત્તર 1.5 કહેવાય.

એટલે ચાલુ ગુણોત્તર = 1.5:1 કહેવાય. જેમાં ₹ 1.5ની ચાલુ મિલક્ટો સામે ચાલુ દેવાં ₹ 1નાં છે એમ કહેવાય.

(2) ટકાવારીના સ્વરૂપે (In terms of percentage) : આ સ્વરૂપમાં બે અંગો વચ્ચેના સંબંધના આધારે એક રકમ છેદમાં એક રકમ અંશમાં દર્શાવીને તેમની ટકાવારી શોધવામાં આવે છે. દા.ત., ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર, જેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચોખ્ખો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

દા.ત., વેચાણ ₹ 3,00,000 છે અને ચોખ્ખો નફો ₹ 60,000 છે.

$$= \frac{60,000}{3,00,000} \times 100 = 20 \%$$

ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર 20 % કહેવાય. એટલે દરેક ₹ 100ના વેચાણમાંથી ₹ 20નો ચોખ્ખો નફો થાય છે.

(3) વાર કે વખતના સ્વરૂપે (In terms of times) : આ સ્વરૂપમાં પણ પ્રમાણમાં દર્શાવતા ગુણોત્તરની જેમ એક રકમ અંશમાં અને એક રકમ છેદમાં દર્શાવવામાં આવે છે. પણ પ્રમાણના સ્થાને સમયના સ્વરૂપે ગુણોત્તરનું અર્ધઘટન કરવામાં આવે છે. આ સ્વરૂપ ખાસ પ્રકારનાં અંગો માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. દા.ત., સ્ટોક ચલનદર, જેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{સ્ટોક ચલનદર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

દા.ત., વેચેલ માલની પડતર ₹ 3,00,000 છે અને સરેરાશ સ્ટોક ₹ 1,00,000 છે.

$$= \frac{3,00,000}{1,00,000} = 3 \text{ વખત}$$

સ્ટોક ચલનદર 3 વખત કહેવાય એટલે કે ધંધાના સ્ટોકનું 3 વખત વેચેલ માલની પડતરમાં રૂપાંતર થાય છે.

(4) અપૂર્ણાંક સ્વરૂપે (In terms of fraction) : ઘણી વખત કોઈ એક અંગનું પ્રમાણ અન્ય અંગ સામે કેટલું છે તે જાણવા માટે આ સ્વરૂપનો ઉપયોગ થાય છે. દા.ત., ધંધાકીય એકમની શેરમૂડી ₹ 5,00,000 છે. ધંધાકીય એકમની બિનચાલુ મિલકતો શેરમૂડીનાં $\frac{2}{5}$ ભાગ જેટલી છે.

આ સંજોગોમાં બિનચાલુ મિલકતો = શેરમૂડી × શેરમૂડીમાં બિનચાલુ મિલકતોનો ભાગ

$$= 5,00,000 \times \frac{2}{5}$$

$$= ₹ 2,00,000$$

(5) દિવસો/અઠવાડિયાં/મહિનાના સ્વરૂપે (In terms of days/weeks/months) : હિસાબી પદ્ધતિમાં અમૃક પ્રકારના ગુણોત્તરોમાં સમયગાળાની ગણતરી કરવામાં આવે છે. આ સમયગાળો દિવસો/અઠવાડિયાં/મહિનાઓના સ્વરૂપે ગણવામાં આવે છે. આ સમયગાળો ઉધરાણી કેટલા સમયમાં મળશે અથવા/અને ચૂકુવણી કેટલા દિવસોમાં કરવામાં આવે છે તે અંગેની જાણકારી આપે છે. દા.ત., ઉધરાણી અંગેનું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ઉધરાણી મુદ્દત} = \frac{\text{દેવાદારો} + \text{લેણીહુંડી}}{\text{ઉધાર વેચાણ}} \times 365$$

દા.ત., દેવાદારો ₹ 50,000નાં, લેણીહુંડી ₹ 23,000 અને ઉધાર વેચાણ ₹ 7,30,000.

$$= \frac{50,000 - 23,000}{7,30,000} \times 365$$

$$= \frac{73,000}{7,30,000} \times 365 = 36.5 \text{ દિવસ એટલે } 37 \text{ દિવસ}$$

ઉધરાણીની મુદ્દત 37 દિવસ કહેવાય. એટલે કે જે દિવસે ઉધાર વેચાણ કરવામાં આવે તેના 37મા દિવસે દેવાદારો રકમ ચૂકુવશે.

આમ, ગુણોત્તરની ગણતરી એટલે કે રજૂઆત વિવિધ સ્વરૂપમાં કરી શકાય છે. એ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ કે તમામ ગુણોત્તરો ઉપર દર્શાવેલ બધાં સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવતાં નથી. દા.ત., પ્રમાણનો ગુણોત્તર સમયના સ્વરૂપે દર્શાવાય નહિ અને સમયનો ગુણોત્તર પ્રમાણ ગુણોત્તર પ્રમાણે ગણાય નહિ. આ અંગે વિગતવાર ચર્ચા ગુણોત્તરના વર્ગીકરણ વખતે સમજાવવામાં આવેલ છે.

6. ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ (Classification of Ratios)

ગુણોત્તરોનું વર્ગીકરણ બે ભાગોમાં કરી શકાય છે :

(i) પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ

(ii) કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ

આ અંગે વિગતવાર સમજૂતી નીચે પ્રમાણે છે :

(i) પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ (Traditional Classification) : હિસાબી ગુણોત્તરોની ગણતરી નાણાકીય પત્રકોના આધારે થાય છે. આ પત્રકોમાં વેપાર ખાતાં, નફા-નુકસાન ખાતાં અને પાકાં સરવૈયાંનો સમાવેશ થાય છે. (હવે કંપનીનાં સ્વરૂપમાં નફા-નુકસાનનું પત્રક અને પાકું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે.) પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ પ્રમાણે,

(1) વેપાર ખાતાં અને નફા-નુકસાન ખાતાંનો ગુણોત્તર

(2) પાકા સરવૈયાના ગુણોત્તરો

(3) મિશ્ર ગુણોત્તરો દર્શાવવામાં અને ગણવામાં આવે છે.

વેપાર ખાતાં અને નફા-નુકસાન ખાતાંના ગુણોત્તરોમાં બે રકમો, અંશની રકમ અને છેદની રકમ આ જ ખાતાંઓમાંથી લઈને ગુણોત્તરો ગણવામાં આવે છે. દા.ત., ચોખ્યા નફાનો ગુણોત્તર : ચોખ્યો નફો અને વેચાણ બંને બાબતો આ ખાતામાં દર્શાવાય છે. તેવી જ રીતે પાકા સરવૈયાના ગુણોત્તરોમાં બંને રકમો અંશની રકમ અને છેદની રકમ પાકા સરવૈયામાંથી લઈને ગુણોત્તરો ગણવામાં આવે છે. દા.ત., દેવા-ઇક્વિટી ગુણોત્તર. આ બંને બાબતો પાકા સરવૈયાની છે. ત્રીજા પ્રકારમાં એક રકમ વેપાર કે નફા-નુકસાન ખાતાંમાંથી લેવામાં આવે છે અને એક રકમ પાકા સરવૈયામાંથી લેવામાં આવે છે. દા.ત., સ્થિર મિલકતોનો ચલનદર. આ ગુણોત્તરમાં મિલકતો પાકા સરવૈયામાંથી અને વેચાણ વેપાર ખાતામાંથી લેવામાં આવે છે.

(ii) કાર્યનુસાર વર્ગીકરણ (Functional Classification) : કોઈ પણ ધંધાકીય એકમની નાણાકીય તંદુરસ્તીને માપવા અથવા જાણવા માટે હિસાબી પદ્ધતિનાં વિવિધ પાસાંઓની જાળકારી ગુણોત્તર વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. આ પાસાંઓમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થાય છે :

- (1) નફાકારકતા
- (2) તરલતા
- (3) સંખરતા
- (4) કાર્યક્ષમતા

આ પાસાંઓ પોતાનાં નામ પ્રમાણે ધંધાકીય એકમની કામગીરી (performance) માપે છે તેથી આ વર્ગીકરણને કાર્યનુસાર વર્ગીકરણ કહેવામાં આવે છે. આ વર્ગીકરણમાં નફાકારકતાના ગુણોત્તરો, તરલતાના ગુણોત્તરો, સંખરતાના ગુણોત્તરો અને કાર્યક્ષમતાના ગુણોત્તરોનો સમાવેશ થાય છે. આ દરેક પ્રકાર વિશિષ્ટ કામગીરીનાં પરિણામો રજૂ કરે છે. વ્યવહારમાં આ વર્ગીકરણનો વિસ્તૃત પ્રમાણમાં ઉપયોગ થાય છે. આ પુસ્તકમાં કાર્યનુસાર વર્ગીકરણના આધારે ગુણોત્તર વિશ્લેષણની સમજૂતી આપવામાં આવેલ છે. કાર્યનુસાર વર્ગીકરણ જ અપેક્ષિત છે. આ વર્ગીકરણના આધારે તમામ ગુણોત્તરોની સમજૂતી નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે.

7. નફાકારકતાના ગુણોત્તરો (Profitability Ratios)

દરેક ધંધાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નફો કમાવાનો હોય છે. ધંધાની નફો કમાવાની શક્તિને નફાકારકતા કહેવામાં આવે છે. નફાકારકતા માપવા અંગેના વિવિધ ગુણોત્તરો છે.

અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણેના નફાકારકતાના ગુણોત્તરનો અભ્યાસ કરવાનો છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તરો ટકાવારીના સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે.

(i) કાચા નફાનો ગુણોત્તર	(ii) કામગીરી ગુણોત્તર
(iii) કામગીરી નફાનો ગુણોત્તર	(iv) ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર

(i) કાચા નફાનો ગુણોત્તર (Gross Profit Ratio) :

અર્થ : કાચા નફાનો ગુણોત્તર કાચા નફા અને કુલ ચોખ્ખા વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કાચા નફાનો ગુણોત્તર ઉપજ આધારિત ગુણોત્તર છે. જેમાં કાચો નફો ઉપજ છે અને તેનું વેચાણમાં (તે પણ ઉપજ છે) પ્રમાણ શોધવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં કાચા નફાની ટકાવારી દર્શાવે છે. વેચાણ એટલે કામગીરી ઉપજ (Revenue from operation). કામગીરી ઉપજ એટલે ધંધાકીય એકમ જે વસ્તુ / સેવાનો ધંધો કરતું હોય તેમાંથી ઉદ્ભવેલ ઉપજ. વેચાણ એટલે ચોખ્ખાનું વેચાણ (વેચાણ બાદ વેચાણ પરત).

કુલ વેચાણ એટલે શું ? ઉધાર વેચાણ + રોકડ વેચાણ

કાચો નફો એટલે શું ? કાચો નફો એટલે વેચાણનો વેચેલ માલની પડતર પરનો વધારો વેચેલ માલની પડતર એટલે શું ? વેચાણ પડતર નીચેના સૂત્રના આધારે શોધવામાં આવે છે.

કાચા માલનો શરૂનો સ્ટોક	✓
+ કાચા માલની ખરીદી	✓
+ ખરીદીના ખર્ચ	<hr/> ✓
- કાચા માલનો આખરનો સ્ટોક	<hr/> ✓
વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	✓
+ મજૂરી	✓
+ કારખાનાના ખર્ચ	<hr/> ✓
વેચેલ માલની પડતર	<hr/> ✓

નોંધ : (1) ઉત્પાદન કરતાં ધૂંધકીય એકમોમાં ઉત્પાદનનાં ખર્ચાઓનો વેચેલ માલની પડતરમાં સમાવેશ થાય છે. વેપાર કરતાં ધૂંધકીય એકમોમાં ઉત્પાદનનાં ખર્ચાઓ હોતા નથી. તેથી વેપાર કરતાં ધૂંધકીય એકમોમાં વપરામેલ કાચા માલની પડતર, વેચેલ માલની પડતર તરીકે ધ્યાનમાં લેવાય. (2) શરૂઆતનો સ્ટોક અને આખરનો સ્ટોક દર્શાવવાના બદલે સ્ટોકમાં ફેરફાર તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે. જેની અગાઉના પ્રકરણમાં ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે.

$$(1) \text{ સ્ટોકમાં ફેરફાર} = \text{શરૂનો સ્ટોક} > \text{આખરનો સ્ટોક}$$

ધન રકમ : વેચેલ માલની પડતરમાં ઉમેરાય અથવા ઊપજમાંથી બાદ થાય.

$$(2) \text{ સ્ટોકમાં ફેરફાર} = \text{શરૂનો સ્ટોક} < \text{આખરનો સ્ટોક}$$

કાચો રકમ : વેચેલ માલની પડતરમાંથી બાદ થાય અથવા ઊપજમાં ઉમેરાય.

નોંધ : કાચો રકમ કૌંસમાં દર્શાવેલ હોય છે.

કાચો નફો = કુલ વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર

$$\text{સૂત્ર} : \text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : કાચા નફાના ગુણોત્તરના આધારે ધૂંધકીય એકમની કાચી નફાકારકતા માપી શકાય છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર ઊપજ આધારિત હોવાથી તેનું વધ્યતું વલણ નફાકારકતાનો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 1 : 'ઝડ' કંપનીની નીચે આપવામાં આવેલ માહિતીના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરો શોધો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	4,80,000	6,00,000
કાચો નફો	1,20,000	1,80,000

નોંધ : એક વર્ષની વિગતોના આધારે પણ દાખલા પૂર્ણી શકાય.

જવાબ :

$$\text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100$$

$$= \frac{1,20,000}{4,80,000} \times 100 = \frac{1,80,000}{6,00,000} \times 100$$

$$25 \% \qquad \qquad \qquad 30 \%$$

અર્થઘટન : (i) ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષ કાચા નફાનો દર 25 %થી વધીને 30 % થયો છે. જે કાચા નફાકારકતામાં વૃદ્ધિ દર્શાવે છે.

(ii) કાચો નફો = વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર

$$2016 : 25 \% = 100 \% - 75 \%$$

$$2017 : 30 \% = 100 \% - 70 \%$$

ગયા વર્ષની સરખામણીમાં ચાલુ વર્ષ વેચેલ માલની પડતર 75 %થી ઘટીને 70 % થવા પામી છે. તેથી કાચા નફાનો દર વધ્યો છે, અનું પણ કહી શકાય.

ઉદાહરણ 2 : 'ઓ' ધૂંધકીય એકમની નીચે આપવામાં આવેલ વિગતોના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	8,00,000	12,00,000
વેચેલ માલની પડતર	6,00,000	10,00,000

જવાબ :

અહીં કાચો નફો આપવામાં આવેલ નથી. તેથી કાચા નફાનો ગણતરી કરવી પડશે.

કાચો નફો = વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર

$$2016 : 2,00,000 = 8,00,000 - 6,00,000$$

$$2017 : 2,00,000 = 12,00,000 - 10,00,000$$

$$\text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{કુલ ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100$$

2016	2017
$= \frac{2,00,000}{8,00,000} \times 100$	$= \frac{2,00,000}{12,00,000} \times 100$
$= 25\%$	$= 16\frac{2}{3}\% (16.66\dots\%)$

ઉદાહરણ 3 : 'ક્યુ' કંપનીની બે વર્ષની વિગતો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે. તેના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	10,20,000	15,50,000
વેચાણ પરત	20,000	50,000
શરૂઆતનો સ્ટોક	1,40,000	1,60,000
ખરીદી	6,00,000	8,00,000
ખરીદીના ખર્ચ	30,000	40,000
આખરનો સ્ટોક	1,60,000	1,50,000

જવાબ :

આ પ્રશ્નમાં આવકના પત્રકના આધારે કાચો નફો શોધીને કાચા નફાનો ગુણોત્તર ગણવામાં આવશે.

વિગત	2016	2017		
ચોખ્યું વેચાણ : વેચાણ	10,20,000	15,50,000		
બાદ : વેચાણપરત	20,000	50,000	15,00,000	
બાદ : વપરાયેલ કાચા માલની પડતર				
શરૂનો સ્ટોક	1,40,000	1,60,000		
ખરીદી	6,00,000	8,00,000		
ખરીદીના ખર્ચ	30,000	40,000		
આખરનો સ્ટોક	7,70,000	10,00,000		
કાચો નફો	1,60,000	6,10,000	1,50,000	8,50,000
		3,90,000		6,50,000

$$\begin{aligned}
 \text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} &= \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100 \\
 &= \frac{3,90,000}{10,00,000} \times 100 = \frac{6,50,000}{15,00,000} \times 100 \\
 &= 39 \% = 43.33 \%
 \end{aligned}$$

ઉદાહરણ 4 : ‘એફ’ એન્ડ ક્રીપ્લિની બે વર્ષની વિગતો નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે. તેના આધારે કાચા નફાના ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	2016 (₹માં)	2017 (₹માં)
વેચાણ	10,20,000	15,50,000
વેચાણ પરત	20,000	50,000
ખરીદી	6,00,000	8,00,000
ખરીદીના ખર્ચ	30,000	40,000
સ્ટોકમાં ફેરફાર	(20,000)	10,000

જવાબ :

આ પ્રશ્નમાં આવકના પત્રકના આધારે કાચો નફો શોધીને કાચા નફાનો ગુણોત્તર શોધવામાં આવશે.

વિગત	2016		2017	
	ચોખ્યું વેચાણ : વેચાણ	બાદ : વેચાણ પરત	બાદ : વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	ખરીદી
બાદ : વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	10,20,000	20,000	10,00,000	6,00,000
ખરીદીના ખર્ચ				30,000
સ્ટોક ફેરફાર		(20,000)	6,10,000	10,000
કાચો નફો			3,90,000	6,50,000

$$\begin{aligned}
 \text{કાચા નફાનો ગુણોત્તર} &= \frac{\text{કાચો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100 = \frac{3,90,000}{10,00,000} \times 100 = 39 \% & \frac{6,50,000}{15,00,000} \times 100 = 43.33 \%
 \end{aligned}$$

નોંધ : ઉદાહરણ 3ની વિગતો અને 4ની વિગતો સ્ટોકના મુદ્દા સિવાય સરખી રાખીને સ્ટોકના ફેરફારની અસર દર્શાવતું ઉદાહરણ આપવામાં આવેલ છે.

(ii) કામગીરી ગુણોત્તર (Operating Ratio) :

અર્થ : કામગીરી ગુણોત્તર એ કામગીરી પડતર અને વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કામગીરી ગુણોત્તર પડતર (ખર્ચ) આધારિત ગુણોત્તર છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં કામગીરી પડતરની ટકાવારી દર્શાવે છે.

કામગીરી પડતર એટલે શું ? કામગીરી પડતર = વેચેલ માલની પડતર + કામગીરીના ખર્ચાઓ

કામગીરીના ખર્ચાઓ એટલે શું ? કામગીરીના ખર્ચાઓ એટલે ધ્યાનની કામગીરીની પ્રવૃત્તિઓ માટે કરવામાં આવતા ખર્ચાઓ. જેમાં ઓફિસના ખર્ચ (વહીવટી ખર્ચ), વેચાણ વિતરણ ખર્ચ, કર્મચારીઓને લગતા ખર્ચ, ઘસારો, માંડી વાળવાની રકમ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

નોંધ : કામગીરી પડતર શોધતી વખતે બિનકામગીરી ઊપજો જેવી કે મળેલ વ્યાજ, ડિવિડન્ડ, મિલકતના વેચાણનો નફો વગેરે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી. તેવી જ રીતે ચૂકવેલ વ્યાજ, મિલકત વેચાણ નુકસાન ખર્ચ તરીકે ધ્યાનમાં

લેવામાં આવતા નથી. વ્યાજનો ખર્ચ નાણાકીય ખર્ચ છે કામગીરી ખર્ચ નથી. મિલકત વેચાણ નુકસાન અન્ય ખર્ચ છે. કામગીરી ખર્ચ નથી.

બિનકામગીરી ખર્ચાઓ અને ઉપજો સ્પષ્ટ રીતે પ્રશ્નમાં આપવી જેથી વિદ્યાર્થીઓને દ્વિધા ન રહે.

$$\text{સૂત્ર : કામગીરી ગુણોત્તર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{કામગીરીના ખર્ચ}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : આ ગુણોત્તરના આધારે ધંધાકીય એકમ જે પ્રકારના ધંધામાં રોકાયેલ હોય તે ધંધામાં કામગીરી પડતર કેટલી આવે છે તે જાણી શકે છે. દા.ત., કાપડનું ઉત્પાદન અને વેચાણ કરતી કંપની કાપડનાં ઉત્પાદનની પડતર કેટલી આપી છે તે અંગેની જાણકારી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. નક્કી કરેલા ધોરણો કરતાં વધુ પડતર આવે તો તેને નિયંત્રિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર પડતર (ખર્ચ) આધારિત હોવાથી તેનું ઘટતું વલણ કામગીરી નફાકારકતાનો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 5 : નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ‘ઈ’ ની કંપનીના કામગીરી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વેચેલ માલની પડતર ₹ 4,80,000, કામગીરીના ખર્ચ ₹ 1,20,000, નાણાકીય ખર્ચ ₹ 1,00,000 અને વેચાણ ₹ 8,00,000 છે.

$$\begin{aligned}\text{જવાબ : કામગીરીનો ગુણોત્તર} &= \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{કામગીરીના ખર્ચ}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100 \\ &= \frac{4,80,000 + 1,20,000}{8,00,000} \times 100 \\ &= 75 \% \end{aligned}$$

નોંધ : નાણાકીય ખર્ચ કામગીરીના ખર્ચ તરીકે ધ્યાનમાં લેવામાં આવતા નથી.

ઉદાહરણ 6 : નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ‘કે’ એન્ડ કંપની લિમિટેડના બે વર્ષના કામગીરી ગુણોત્તર શોધો.

વિગત	2016 (રૂમાં)	2017 (રૂમાં)
વેચાણ	15,00,000	20,00,000
વેચેલ માલની પડતર	7,50,000	9,00,000
વહીવટી ખર્ચ	1,00,000	1,50,000
વેચાણ ખર્ચ	2,50,000	3,00,000
ધસારો	1,00,000	1,00,000
નાણાકીય ખર્ચ	1,00,000	1,00,000
વ્યાજ - ડિવિડની આવક	2,00,000	2,00,000
અન્ય ખર્ચ (બિનકામગીરી)	50,000	50,000

જવાબ :

કામગીરીના ખર્ચાની ગણતરી

વિગત	2016 (રૂમાં)	2017 (રૂમાં)
વહીવટી ખર્ચ	1,00,000	1,50,000
વેચાણ ખર્ચ	2,50,000	3,00,000
ધસારો	1,00,000	1,00,000
	4,50,000	5,50,000

$$\begin{aligned}
 \text{કામગીરી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર (કામગીરી પડતર) + કામગીરીના ખર્ચ}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100 \\
 &= \frac{7,50,000 + 4,50,000}{15,00,000} \times 100 & &= \frac{9,00,000 + 5,50,000}{20,00,000} \times 100 \\
 &= \frac{12,00,000}{15,00,000} \times 100 & &= \frac{14,50,000}{20,00,000} \times 100 \\
 &= 80 \% & &= 72.5 \%
 \end{aligned}$$

ગયા વર્ષની સરખામણીમાં કામગીરી ગુણોત્તરનો ઘટાડો નફાની વૃદ્ધિ દર્શાવે છે.

ઉદાહરણ 7 : નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ‘એસ’ લિમિટેડના કામગીરી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

ચોખ્યું વેચાણ ₹ 28,00,000; વેચેલ માલની પડતર ₹ 18,00,000; પગાર ₹ 1,20,000; અન્ય વહીવટી ખર્ચ ₹ 1,80,000; વેચાણ ખર્ચ ₹ 1,50,000; લોનનું વ્યાજ ₹ 1,25,000; આગથી થયેલ નુકસાન ₹ 25,000; રોકાણો પર વ્યાજની આવક ₹ 1,80,000

જવાબ :

$$\begin{aligned}
 \text{કામગીરી ગુણોત્તર} &= \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર + કામગીરીના ખર્ચ}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100 \\
 &= \frac{\text{કામગીરીના ખર્ચ} + \text{અન્ય વહીવટી ખર્ચ} + \text{વેચાણ ખર્ચ}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100 \\
 &= \frac{1,20,000 + 1,80,000 + 1,50,000}{28,00,000} \times 100 \\
 &= \frac{4,50,000}{28,00,000} \times 100 \\
 &= 16.07 \%
 \end{aligned}$$

(iii) કામગીરી નફા ગુણોત્તર (Operating Profit Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર કામગીરી નફા અને વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર ઉપર આધારિત ગુણોત્તર છે.

આ ગુણોત્તર વેચાણમાં કામગીરી નફાની ટકાવારી દર્શાવે છે :

કામગીરી નફા એટલે શું ? વેચાણ – કામગીરી પડતર

$$\text{સૂત્ર : કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = \frac{\text{કામગીરીનો નફા}}{\text{ચોખ્યું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દ્વારા જે ધંધો કરતા હોઈએ તેમાંથી કેટલો નફા થયો છે તેની જાણકારી મળે છે. આ ગુણોત્તર અન્ય રીતે શોધવો હોય તો 100 % વેચાણમાંથી કામગીરી ગુણોત્તર બાદ કરતાં વધેલ તફાવત કામગીરી નફા ગુણોત્તર તરીકે ઓળખાય છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર આવક આધારિત હોવાથી તેનું વધતું વલણ કામગીરી નફાકારકતાનો વધારો સૂચવે છે.

ઉદાહરણ 8 : ‘એચ’ લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કામગીરી નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વેચાણ ₹ 7,50,000, વેચેલ માલની પડતર ₹ 3,00,000, કામગીરીના ખર્ચ ₹ 1,50,000

જવાબ :

$$\text{કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = \frac{\text{કામગીરીનો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{કામગીરી નફો} = \text{વેચાણ} - \text{કામગીરી પડતર}$$

કામગીરી પડતર =	વેચેલ માલની પડતર	₹ 3,00,000
	+ કામગીરીના ખર્ચ	₹ 1,50,000
		<u>₹ 4,50,000</u>
= ₹ 7,50,000 - ₹ 4,50,000		
= ₹ 3,00,000		
$\frac{3,00,000}{7,50,000} \times 100 = 40\%$		

અથવા

$$\text{કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = 100\% - \text{કામગીરી ગુણોત્તર}$$

$$\text{કામગીરી ગુણોત્તર} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર} + \text{કામગીરીના ખર્ચ}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

= $\frac{4,50,000}{7,50,000} \times 100 = 60\%$
= 100\% - 60\% = 40\%

ઉદાહરણ 9 : 'જે' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કામગીરી નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

શરૂઆતનો સ્ટોક ₹ 60,000, ખરીદી ₹ 5,00,000, ખરીદીના ખર્ચ ₹ 20,000, ઓફિસના ખર્ચ ₹ 50,000, વ્યાજ ચૂકવ્યું ₹ 15,000, ડિવિડન્ડ મળ્યું ₹ 15,000, ઘસારો ₹ 40,000, અક્સમાતથી નુકસાન ₹ 10,000, વેચાણ ₹ 8,00,000, આખરસ્ટોક ₹ 70,000, વેચાણ પરત ₹ 30,000, કરવેરાનો દર 30 % છે.

જવાબ :

$$\text{કામગીરી નફા ગુણોત્તર} = \frac{\text{કામગીરીનો નફો}}{\text{વેચાણ}} \times 100$$

$$\text{કામગીરી નફો} = \text{ચોખ્યું વેચાણ} - \text{કામગીરી પડતર}$$

ચોખ્યું વેચાણ = વેચાણ - વેચાણ પરત
= ₹ 8,00,000 - ₹ 30,000
= ₹ 7,70,000

$$\text{કામગીરી પડતર} = \text{શરૂનો સ્ટોક} \quad ₹ \quad 60,000$$

+ ખરીદી	₹ 5,00,000
+ ખરીદીના ખર્ચ	₹ 20,000
	<u>₹ 5,80,000</u>
- આખરસ્ટોક	₹ 70,000

$$\text{વેચેલ માલની પડતર} \quad ₹ \quad 5,10,000$$

+ ઓફિસ ખર્ચ	₹ 50,000
+ ઘસારો	₹ 40,000
	<u>₹ 6,00,000</u>

= ₹ 7,70,000 - ₹ 6,00,000		
= ₹ 1,70,000		
$\frac{1,70,000}{7,70,000} \times 100 = 22.08\%$		

(iv) ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર (Net Profit Ratio) :

અર્થ : ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર ચોખ્ખા નફા અને કુલ ચોખ્ખા વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર ઉપજ આધારિત ગુણોત્તર છે. આ ગુણોત્તર વેચાણમાં ચોખ્ખા નફાની ટકાવારી દર્શાવે છે.

ચોખ્ખો નફો એટલે શું ? તમામ આવકોમાંથી ખર્ચાઓ બાદ કર્યા પછી વધેલ રકમ. આ નફો નીચે પ્રમાણે શોધાય.

વિગત	(₹)	(₹)
વેચાણ	✓	
બાદ : વેચાણ પરત	✓	
ચોખ્ખું વેચાણ		✓
ઉમેરો : બિનકામગીરી આવકો		✓
કુલ ઉપજો		✓
બાદ : વેચેલ માલની પડતર	✓	
કામગીરીના ખર્ચ	✓	
નાણાકીય ખર્ચ	✓	
બિનકામગીરી ખર્ચ	✓	✓
કરવેરા પહેલાંનો નફો		✓
બાદ : કરવેરા		✓
કરવેરા પછીનો નફો		✓

$$\text{સૂત્ર : ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર} = \frac{\text{કરવેરા પછીનો ચોખ્ખો નફો}}{\text{ચોખ્ખું વેચાણ}} \times 100$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દ્વારા ધંધાની સમગ્રલક્ષી નફાકારકતાની જાણકારી મળે છે. અહીં તમામ પ્રકારની ઉપજો અને તમામ પ્રકારના ખર્ચાઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

વલણ : આ ગુણોત્તર ઉપજ આધારિત હોવાથી તેનું વધ્યતું વલણ કુલ નફાકારકતા(ચોખ્ખી નફાકારકતા)નો વધારો સૂચ્યવે છે.

ઉદાહરણ 10 : ઉદાહરણ 9માં આપવામાં આવેલ વિગતોના આધારે ચોખ્ખા નફાનો ગુણોત્તર શોધો.

વેરા પછીનો ચોખ્ખો નફો	(₹)	(₹)
વેચાણ	8,00,000	
બાદ : વેચાણ પરત	30,000	
ચોખ્ખું વેચાણ		7,70,000
ઉમેરો : બિનકામગીરી આવકો : ડિવિડન	15,000	
કુલ ઉપજો		7,85,000
બાદ : વેચેલ માલની પડતર		
શરૂનો સ્ટોક	60,000	
+ ખરીદી	5,00,000	
+ ખરીદીના ખર્ચ	20,000	
- આખરસ્ટોક	5,80,000	
	70,000	
	5,10,000	

+ કામગીરી ખર્ચ :			
ઓફિસ ખર્ચ	50,000		
ધસારો	40,000		
+ નાણાકીય ખર્ચ :			
વ્યાજ	15,000		
+ અન્ય ખર્ચ :			
અક્સમાતથી નુકસાન	10,000	6,25,000	
કરવેરા પહેલાંનો નફો			1,60,000
બાદ : કરવેરા 30 %			48,000
કરવેરા પછીનો નફો			
$\frac{1,12,000}{7,70,000} \times 100 = 14.55 \%$			1,12,000

8. તરલતાનાં ગુણોત્તરો (Liquidity Ratios)

દરેક ધંધાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નફો કમાવાનો છે. ધંધાની નફો કમાવાની શક્તિને તેની શાખપાત્રતા ઈંધણ પૂરું પાડે છે. શાખપાત્રતા કંપનીની નાણાકીય સંખ્યરતા પર આધાર રાખે છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં સંખ્યરતા બે દાખિબિંદુથી માપવામાં આવે છે : (i) લાંબા ગાળાની સંખ્યરતા અને (ii) ટૂંકા ગાળાની સંખ્યરતા. ટૂંકા ગાળાની સંખ્યરતાને તરલતા કહેવામાં આવે છે. તરલતા એટલે ધંધાકીય એકમની ટૂંકા ગાળાની જવાબદારીઓ ચૂકવવાની ક્ષમતા. ટૂંકા ગાળાની જવાબદારીઓ એટલે ચાલુ દેવાં. અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નીચેના ગુણોત્તરોનો અભ્યાસ કરવાનો છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તરો પ્રમાણના સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે.

- (i) ચાલુ ગુણોત્તર (Current Ratio)
- (ii) પ્રવાહી ગુણોત્તર (Liquid Ratio)
- (i) ચાલુ ગુણોત્તર (Current Ratio) :

અર્થ : ચાલુ ગુણોત્તર એ ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. ચાલુ મિલકતો સામે ચાલુ દેવાંનું પ્રમાણ કેટલું છે તે આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે. ચાલુ દેવાં કરતાં ચાલુ મિલકતોનું પ્રમાણ વધુ હોય તો તે ધંધાકીય એકમની તરલતા વધુ છે, એમ કહેવાય. વધુ તરલતા એટલે ટૂંકા ગાળાની વધુ સંખ્યરતા.

$$\text{સૂત્ર : ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

ચાલુ મિલકતો એટલે જે રોકડના સ્વરૂપે હોય અથવા રોકડ સમકક્ષ હોય અથવા જેમનું 12 મહિનાની અંદર રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં રૂપાંતર થઈ શકે. જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે :

ચાલુ રોકાણો, સ્ટોક (છૂટા ઓજારો સિવાય), વેપારી લેણાં (લેણીછૂંદી અને દેવાદારોમાંથી ઘાલખાધ અનામત બાદ કર્યા પછી), રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ (હાથ પર રોકડ, બેન્કમાં સિલક, હાથ પરના ચેક/ફ્રાફ્ટ), ટૂંકા ગાળાની લોન અને ધિરાણ, અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ, મળવાની બાકી આવકો, અગાઉથી ચૂકવેલ વેરાઓ વગેરે.

ચાલુ દેવાં એટલે એવી જવાબદારી જેની ચૂકવણી 12 મહિનાના સમયગાળા દરમિયાન કરવાની હોય.

ચાલુ દેવાંમાં ટૂંકા ગાળાનું લીધેલ ધિરાણ, વેપારી દેવાં (દેવીછૂંદીઓ અને લેણાદારો), લાંબા ગાળાનાં દેવાં પર ચૂકવવાપાત્ર રકમો, ચઢેલ પરંતુ નહિ ચૂકવેલ દેવાં, ચઢેલ અને નહિ ચૂકવેલ વ્યાજ, ચૂકવવાના બાકી ખર્ચ, નહિ મંગવાયેલ ડિવિડન્ડ, અગાઉથી મળેલ હપ્તાઓ, ટૂંકા ગાળાની જોગવાઈઓનો સમાવેશ થાય છે.

હેતુ : આ ગુણોત્તરનો ઉદ્દેશ ધંધાની ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં ચૂકવવાની ક્ષમતા માપવાનો છે.

વલણ : આ ગુણોત્તરનું પ્રમાણ ઉદ્યોગ-ઉદ્યોગ બદલાય છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તર 2:1ના પ્રમાણમાં ઈચ્છનીય ગણાય છે. પ્રમાણ ગુણોત્તર કરતાં ખરેખર ગુણોત્તર વધુ હોય તો વ્યાજનું નુકસાન ઊંચું કરે છે અને ખરેખર ગુણોત્તર ઓછો હોય તો ઉત્પાદનની પ્રક્રિયામાં વિક્ષેપ ઊભો કરે છે. તેથી તેનું પ્રમાણિત માપ ઈચ્છનીય છે.

ચાલુ ભિલકતોમાંથી ચાલુ દેવાં બાદ કરતાં વધેલ તફાવતને કાર્યશીલ મૂડી કહેવામાં આવે છે. આ બાબત પણ તરલતા માપવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

ટૂકમાં, ચાલુ ભિલકતો / ચાલુ દેવાં = ચાલુ ગુણોત્તર (પ્રમાણમાં)

ચાલુ ભિલકતો - ચાલુ દેવાં = કાર્યશીલ મૂડી (₹ માં)

ઉદાહરણ 11 : ‘પી’ કુપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

દેવાદારો ₹ 1,80,000, લેણીહૂંડી ₹ 30,000, ઘાલખાધ અનામત ₹ 10,000, સ્ટોક ₹ 30,000, રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ ₹ 45,000, મશીનરી ₹ 1,20,000, ફર્નિચર ₹ 90,000, દેવીહૂંડીઓ ₹ 20,000, ટૂક ગાળાની લોન ₹ 90,000, ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી ₹ 27,500.

જવાબ :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ ભિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

	(₹)	(₹)
ચાલુ ભિલકતો : દેવાદારો	1,80,000	
લેણીહૂંડી	30,000	
- ઘાલખાધ અનામત	2,10,000	
સ્ટોક	10,000	2,00,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ		30,000
		45,000
		2,75,000
ચાલુ દેવાં : દેવીહૂંડીઓ	20,000	
ટૂક ગાળાની લોન	90,000	
ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	27,500	
		1,37,500
= $\frac{2,75,000}{1,37,500}$	= 2:1	

વિશ્લેષણ : ‘પી’ કુપની પાસે ₹ 1ની ચાલુ જવાબદારી ચૂકવવા માટે ₹ 2ની ચાલુ ભિલકતો છે. મળવાપાત્ર ₹ 2 ચૂકવવાપાત્ર ₹ 1 જ્યારે ચાલુ ભિલકતો ચાલુ દેવાં કરતાં વધારે હોય તે ટૂક ગાળાની સધ્યરતા સૂચવે છે. અહીં ચાલુ ગુણોત્તરનો જવાબ 2:1 દર્શાવેલ છે. જો તે ફક્ત 2 દર્શાવેલ હોય તોપણ તેનો અર્થ બદલાતો નથી. અંશને છેદ વડે ભાગતા જે જવાબ આવે તે છેદના 1 પ્રમાણ સામેનું પ્રમાણ દર્શાવે છે. અહીં છેદ 1 ગણાય અને તેની સામે અંશનું પ્રમાણ 2 છે.

ઉદાહરણ 12 : ‘આર. કે.’ લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર અને કાર્યશીલ મૂડીની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
દેવાદારો	90,000	લેણીહૂંડી	30,000
જમીન-મકાન	5,00,000	ફર્નિચર	60,000
ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	40,000	બિનચાલુ રોકાણો	70,000
ચાલુ રોકાણો	30,000	રોકડ - રોકડ સમકક્ષ	30,000
લેણદારો	60,000	દેવીહૂંડી	20,000
ઘાલખાધ અનામત	20,000	સ્ટોક	60,000

જવાબ :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

ચાલુ મિલકતો : દેવાદારો
લેણીહૂંડી

— ધાલખાં અનામત

ચાલુ રોકાણો
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ
સ્ટોક

(₹)	(₹)
90,000	
30,000	
1,20,000	
20,000	1,00,000
	30,000
	30,000
	60,000
	2,20,000
40,000	
60,000	
20,000	
1,20,000	

ચાલુ દેવાં : ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી
લેણાદારો
દેવીહૂંડી

$$= \frac{2,20,000}{1,20,000} = 1.83$$

$$\text{કાર્યશીલ મૂડી} = \text{ચાલુ મિલકતો} - \text{ચાલુ દેવાં}$$

$$= ₹ 2,20,000 - ₹ 1,20,000$$

$$= ₹ 1,00,000$$

ઉદાહરણ 13 : ‘એમ’ લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર શોધો.

ચાલુ મિલકતો ₹ 1,50,000, કાર્યશીલ મૂડી ₹ 60,000

જવાબ :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

$$\text{ચાલુ મિલકતો} ₹ 1,50,000$$

ચાલુ દેવાં આપેલાં નથી, પણ કાર્યશીલ મૂડી આપેલ છે.

$$\text{કાર્યશીલ મૂડી} = \text{ચાલુ મિલકતો} - \text{ચાલુ દેવાં}$$

$$₹ 60,000 = ₹ 1,50,000 - \text{ચાલુ દેવાં}$$

$$\therefore \text{ચાલુ દેવાં} = \text{ચાલુ મિલકતો} - \text{કાર્યશીલ મૂડી$$

$$\therefore \text{ચાલુ દેવાં} = ₹ 1,50,000 - ₹ 60,000$$

$$\therefore \text{ચાલુ દેવાં} = ₹ 90,000$$

$$\frac{1,50,000}{90,000} = 1.67 : 1$$

(ii) પ્રવાહી ગુણોત્તર (Liquid Ratio) :

અર્થ : પ્રવાહી ગુણોત્તર એ પ્રવાહી મિલકતો અને ચાલુ દેવાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. પ્રવાહી મિલકતો સામે ચાલુ દેવાંનું પ્રમાણ કેટલું છે તે આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર પણ ધંધાની તરફાત જ બતાવે છે. ચાલુ મિલકતોમાંથી સ્ટોક અને અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ બાદ કરતાં જે રકમ વધે તે પ્રવાહી મિલકતો કહેવાય છે.

નોંધ : પ્રવાહી ગુણોત્તર માટે ચાલુ મિલકતો (સ્ટોક અને અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ સિવાયની) જ અહીં ધ્યાનમાં લેવાશે.

$$\text{સૂત્ર} : \text{પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

પ્રવાહી મિલકતો એટલે એવી મિલકતો જેમનું ઝડપથી રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં રૂપાંતર થઈ શકે.

ચાલુ દેવાં જે પ્રમાણે ચાલુ ગુણોત્તરમાં ધ્યાનમાં લેવાય છે તે પ્રમાણે જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

હેતુ : આ ગુણોત્તરનો હેતુ પણ તરલતા માપવાનો છે. ટૂંકા ગાળાનાં દેવાં ચૂકવવાની ક્ષમતા માપવાનો છે. આ ગુણોત્તરમાં મિલકતોને રોકડમાં રૂપાંતરિત કરવાનો સમય 12 મહિના દર્શાવેલ નથી. તેથી આ ગુણોત્તર એ ચાલુ ગુણોત્તરની સરખામણીમાં ચાલુ દેવાં ચૂકવવા ઝડપી રીતે ચૂકવવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

વલખા : સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તર 1:1ના પ્રમાણમાં ઈચ્છનીય ગણાય છે.

ઉદાહરણ 14 : ‘એસ. એલ.’ લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે પ્રવાહી ગુણોત્તર શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ચાલુ જવાબદારીઓ	1,60,000	ચાલુ મિલકતો	2,00,000
સ્ટોક	30,000	અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચાઓ	10,000
દેવાદારો	20,000	લેણીહુંદીઓ	15,000

જવાબ :

$$\text{પ્રવાહી ગુણોત્તર} = \frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

પ્રવાહી મિલકતો : ચાલુ મિલકતો
 બાદ : સ્ટોક
 અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ

$$= \frac{1,60,000}{1,60,000} = 1:1$$

(₹)	(₹)
	2,00,000
30,000	
10,000	40,000
	1,60,000

ઉદાહરણ 15 : ‘આઈ’ લિમિટેડની નીચે આપેલી વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર અને પ્રવાહી ગુણોત્તર ગણો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	1,80,000	લેણાદારો	2,00,000
દેવાદારો	1,20,000	દેવીહુંડી	1,00,000
લેણીહુંડી	60,000	ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	80,000
સ્ટોક	1,40,000	કરવેરાની જોગવાઈ	80,000
ચાલુ રોકાણો	1,00,000		

જવાબ :

$$\text{ચાલુ ગુણોત્તર} = \frac{\text{ચાલુ મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$$

	(₹)	(₹)
ચાલુ મિલકતો : રોકડ	1,80,000	
દેવાદારો	1,20,000	
લેણીહૂંડી	60,000	
ચાલુ રોકાણો	1,00,000	
સ્ટોક	1,40,000	
	6,00,000	
ચાલુ દેવાં : લેણાદારો	2,00,000	
દેવીહૂંડી	1,00,000	
ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	80,000	
કરવેરાની જોગવાઈ	80,000	
	4,60,000	
$= \frac{6,00,000}{4,60,000} = 1.30 : 1$		
પ્રવાહી ગુણોત્તર = $\frac{\text{પ્રવાહી મિલકતો}}{\text{ચાલુ દેવાં}}$		
પ્રવાહી મિલકતો : ચાલુ મિલકતો	6,00,000	
બાંદ : સ્ટોક	1,40,000	
	4,60,000	
$= \frac{4,60,000}{4,60,000} = 1 : 1$		

ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ દેવાંનો ચાલુ ગુણોત્તર સાથે સંબંધ :

ચાલુ ગુણોત્તર બે બાબતોમાંથી (રકમોમાંથી) ઉદ્ભવે છે : (i) ચાલુ મિલકતો અને (ii) ચાલુ દેવાં. તેથી ચાલુ મિલકતોના અને ચાલુ દેવાંના વધારા-ઘટાડાની અસર ચાલુ ગુણોત્તર ઉપર થાય છે. આ અસર નીચે પ્રમાણે છે :

ચાલુ મિલકતોમાં વધારો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં વધારો
ચાલુ મિલકતોમાં ઘટાડો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં ઘટાડો

આ સંબંધ દર્શાવે છે કે ચાલુ મિલકતો અને ચાલુ ગુણોત્તર વચ્ચે સીધો સંબંધ છે.

ચાલુ દેવાંમાં વધારો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં ઘટાડો
ચાલુ દેવાંમાં ઘટાડો → ચાલુ ગુણોત્તરમાં વધારો

આ સંબંધ દર્શાવે છે કે ચાલુ દેવાં અને ચાલુ ગુણોત્તર વચ્ચે વ્યસ્ત સંબંધ છે.

નોંધ : પ્રવાહી મિલકતો અને ચાલુ દેવાંનો પ્રવાહી ગુણોત્તર સાથેનો સંબંધ પણ આ જ પ્રકારનો છે.

પ્રવાહી મિલકતો વધે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર વધે
પ્રવાહી મિલકતો ઘટે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર ઘટે
 અને
 ચાલુ દેવાં વધે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર ઘટે
 ચાલુ દેવાં ઘટે તો પ્રવાહી ગુણોત્તર વધે

9. સધ્યરતાના ગુણોત્તરો (Solvency Ratios)

આર્થિક અથવા નાણાકીય સધ્યરતા સામાન્ય રીતે લાંબા ગાળાની સધ્યરતાના સંદર્ભે ધ્યાનમાં લેવાય છે. સધ્યરતા એ ધંધાકીય એકમની આર્થિક તંદુરસ્તી માપવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. ધંધાકીય એકમ પોતાના લાંબા ગાળાનાં દેવાં ચૂકવવા માટે કેટલું સક્રમ છે તે માપવા માટે આ ગુણોત્તરો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર આર્થિક પાસાંઓને ધ્યાનમાં લઈને ગણવામાં આવે છે. અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નીચેના ગુણોત્તરોનો અભ્યાસ કરવાનો છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તરો પ્રમાણના સ્વરૂપે દર્શાવવામાં આવે છે :

- (i) દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તર
- (ii) કુલ મિલકતો-દેવાંનો ગુણોત્તર
- (iii) માલિકી ગુણોત્તર
- (iv) વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર

(i) દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તર (Debt to Equity Ratio) :

અર્થ : દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તર દેવાં અને ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર દેવાં સામે ઇક્વિટીનું પ્રમાણ કેટલું છે તે દર્શાવે છે. અહીં ઇક્વિટી એટલે શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો. શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોમાં ઇક્વિટી શેરમૂડી અને અનામતો અને વધારાનો સમાવેશ થાય છે. દેવાં કરતાં ઇક્વિટીનું પ્રમાણ વધારે હોય તો ધંધાકીય એકમ સધ્યર ગણાય છે. જો દેવાં કરતાં ઇક્વિટીનું પ્રમાણ ઓછું હોય તો તે એકમ ઓછું સધ્યર ગણાય છે.

$$\text{સૂત્ર : } \frac{\text{દેવાં} (\text{બિન ચાલુ દેવાં / લાંબા ગાળાનાં દેવાં})}{\text{ઇક્વિટી} (\text{શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો})}$$

પાકા સરવૈયાનાં ઇક્વિટી-જવાબદારી બાજુમાં ત્રણ ભાગો દર્શાવેલ છે.

- (1) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો (2) બિનચાલુ દેવાં (3) ચાલુ દેવાં

શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો અને બિનચાલુ દેવાં ધંધાનાં લાંબા ગાળાનાં ભંડોળો છે. તે લાંબા સમય સુધી ધંધામાં રહે છે. તેથી તેમની દર વર્ષે પ્રાપ્તિ કરવામાં આવતી નથી. પણ શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો એ માલિકોનું ભંડોળ છે અને બિનચાલુ દેવાં એ બાધ્ય પક્ષકારો પ્રત્યેની જવાબદારી છે. બંને લાંબા ગાળાનાં પ્રાપ્તિસ્થાનો છે પણ માલિકીની દર્શિએ બંને જુદા છે.

અહીં દેવાં એટલે બિનચાલુ દેવાંમાં (i) લાંબા ગાળાનાં લીધેલ ધિરાણો, (ii) મુલત્વી રાખેલ વેરા જવાબદારી (iii) અન્ય લાંબા ગાળાનાં દેવાં અને (iv) લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ. [પરંતુ આ ગુણોત્તરની ગણતરીમાં મુલત્વી રાખેલ વેરાની જવાબદારી અને અન્ય લાંબા ગાળાનાં દેવાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ. તેથી પ્રશ્નમાં આ બે બાબતોનો સમાવેશ કરવો નહિ.] શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો = ઇક્વિટી શેરમૂડી, પ્રેફરન્સ શેરમૂડી અને અનામતો અને વધારો.

જ્યારે પાકા સરવૈયામાં નફા-નુકસાન ખાતાની ઉધાર બાકી હોય ત્યારે શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોની ગણતરી કરતી વખતે નફા-નુકસાન ખાતાની ઉધાર બાકી બાદ કરવી. ત્યાર બાદ આવેલ રકમને શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો તરીકે ગુણોત્તરમાં ઉપયોગમાં લેવી. શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળોમાં પ્રેફરન્સ શેરમૂડીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ઉત્તુ : આ ગુણોત્તરો ઉત્તુ લાંબા ગાળાનાં ભંડોળો જે ધંધા માટે ઊભાં કરવામાં આવ્યાં છે તેમાં માલિકોની મૂડી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) અને ઉછીનાં ભંડોળો(બિનચાલુ જવાબદારી)નું પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણી શકાય છે.

વલણા : આ ગુણોત્તર અંગે પ્રમાણિત માપ નથી. ઉદ્ઘોગ-ઉદ્ઘોગે આ પ્રમાણ બદલાય છે. જો આ ગુણોત્તર ઊંચો હોય તો ધંધાકીય એકમ ઉછીની મૂડી પર વધુ આધારિત છે અને નીચો હોય તો ધંધાકીય એકમ માલિકીની મૂડી પર વધુ આધારિત છે, એમ કહેવાય. સામાન્ય રીતે જ્યારે આ ગુણોત્તર ઊંચો હોય તો ધિરાણ કરનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે ઓછું જોખમ છે એવો અર્થ કરી શકાય છે.

પાકુ સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	કંપનીઓ		
	X	Y	Z
(A) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	25 %	37.5 %	50 %
(B) બિન ચાલુ દેવાં	50 %	37.5 %	25 %
(C) ચાલુ દેવાં	25 %	25 %	25 %
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %
મિલકતો	કંપનીઓ		
	X	Y	Z
(A) બિનચાલુ મિલકતો			
	100 %	100 %	100 %
(B) ચાલુ મિલકતો			
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %

$$\text{દેવાં-ઈક્વિટી} = \frac{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}{\text{શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો}} \\ \text{ગુણોત્તર}$$

- (1) કંપની Xમાં શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળની સરખામણીમાં દેવાનું પ્રમાણ વધુ છે, તેથી Y, Zની સરખામણીમાં ઓછી સધ્યર છે.
- (2) કંપની Y Xની સરખામણીમાં ઓછાં દેવાં ધરાવે છે, તેથી Xની સરખામણીમાં વધુ સધ્યર છે પણ Zની સરખામણીમાં ઓછી સધ્યર છે.
- (3) Z ત્રણેય કંપનીની સરખામણીમાં ઓછાં દેવાં ધરાવે છે તેથી તે સૌથી વધુ સધ્યર છે.

X	Y	Z
$\frac{50}{25}$	$\frac{37.5}{37.5}$	$\frac{25}{50}$
2 : 1	1 : 1	0.50 : 1

ઘણી વખત પ્રશ્નમાં કુલ દેવાં આપવામાં આવેલ હોય ત્યારે કુલ દેવાંમાંથી ચાલુ દેવાં બાદ કરીને બિનચાલુ દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં) આ ગુણોત્તર માટે ધ્યાનમાં લેવાય.

ઉદાહરણ 16 : ‘એફ. એલ.’ લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ઈક્વિટી શેરમૂડી	10,00,000	ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	1,00,000
સામાન્ય અનામત	6,00,000	લાંબા ગાળાની લોન	2,00,000
નફા-નુકસાન ખાતું	4,00,000	લાંબા ગાળાની જોગવાઈ	2,00,000

જવાબ :

$$\text{દેવાં ઈક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (બિનચાલું દેવાં)}}{\text{ઈક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

देवां : (बिनचालु देवां)

લાંબા ગાળાની લોન	₹	2,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈ	₹	2,00,000
	₹	4,00,000

ઇક્ષવટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) :

ઇક્વિટી શેરમૂડી	₹	10,00,000
સામાન્ય અનામત	₹	6,00,000
નફા-નુકસાન ખાતું	₹	4,00,000
	₹	20,00,000

$$\frac{4,00,000}{20,00,000} = 0.20 : 1$$

ધૂમગંધાકીય એકમનાં ₹ 1નાં માલિકીનાં ભંડોળો સામે બિનચાલુ દેવાં ₹ 0.20 છે.

નોંધ : ખર્ચ્ય ચૂકવવાના બાકી ચાલુ દેવાં હોવાથી દેવાં-ઈક્વિટીમાં તેનો સમાવેશ થશે નહિ. અહીં દેવાં એટલે લાંબા ગાળનાં દેવાં (બિનચાલુ દેવાં) ધ્યાનમાં લેવાશે.

ઉદાહરણ 17 : ‘એન’ કુપનીની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવા-ઈક્વિટી ગૃહોત્તરની ગણતરી કરો.

કુલ ભિલકતો ₹ 25,00,000, લાંબા ગાળાની લોન ₹ 6,00,000

લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ ₹ 4,00,000, ચાલુ દેવાં ₹ 5,00,000

જવાબ :

$$\text{દેવાં ઈક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (બિનચાલું દેવાં)}}{\text{ઈક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

બિનચાલુ દેવાં : લાંબા ગાળાની લોન	₹	₹
લાંબા ગાળાની જોગવાઈ		6,00,000
		4,00,000
		10,00,000

દુક્ષિણી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) :

कुल भिलकतो 25,00,000

٦١٤ :

લાંબા ગાળાનાં દેવાં	6,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	4,00,000
ચાલુ દેવાં	5,00,000

$$\frac{10,00,000}{10,00,000} = 1 : 1$$

સમજીતી : ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો) શોધવા પાકા સરવૈયાનાં આધારે પણ ગણતરી કરી શકાય.

પાકું સરવૈયું

ઇક્વિટી અને જવાબદારીઓ	રકમ (₹)	મિલકતો	રકમ (₹)
ઇક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	10,00,000	મિલકતો	25,00,000
બિનચાલુ દેવાં	6,00,000		
લાંબા ગાળાની જોગવાઈ	4,00,000		
ચાલુ દેવાં	5,00,000		
	25,00,000		
		←	25,00,000

ઉદાહરણ 18 : 'આર' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
બિનચાલુ મિલકતો	28,00,000	લોણદારો	90,000
ચાલુ મિલકતો	17,00,000	દેવીહૂંડીઓ	40,000
કુલ દેવાં	15,00,000	ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	70,000

જવાબ :

$$\text{દેવાં-ઇક્વિટી ગુણોત્તર} = \frac{\text{દેવાં (બિનચાલુ દેવાં)}}{\text{ઇક્વિટી (શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)}}$$

	₹	₹
દેવાં : બિનચાલુ દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)		
કુલ દેવાં		15,00,000
બાદ : ચાલુ દેવાં :		
લોણદારો	90,000	
દેવીહૂંડીઓ	40,000	
ખર્ચ ચૂકવવાનાં બાકી	70,000	2,00,000
		13,00,000
ઇક્વિટી = કુલ મિલકતો - કુલ દેવાં		
બિનચાલુ મિલકતો	28,00,000	
ચાલુ મિલકતો	17,00,000	
		45,00,000
બાદ : કુલ દેવાં	15,00,000	
		30,00,000

$$\frac{13,00,000}{30,00,000} = 0.43 : 1$$

સમજૂતી : પાકા સરવૈયાના આધારે ગણતરીઓ

પાકું સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	રકમ (₹)	મિલકતો	રકમ (₹)
ઈક્વિટી શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	30,00,000	બિનચાલુ મિલકતો	28,00,000
બિનચાલુ જવાબદારીઓ	13,00,000	ચાલુ મિલકતો	17,00,000
(જુઓ સમજૂતી ઉપર મુજબ)			
ચાલુ જવાબદારીઓ	2,00,000		
	45,00,000		45,00,000

(ii) કુલ મિલકતો - દેવાંનો ગુણોત્તર (Total Assets to Debt Ratio) :

અર્થ : કુલ મિલકતો - દેવાંનો ગુણોત્તર એ કુલ મિલકતો અને દેવાં (બિનચાલુ દેવાં) વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કુલ મિલકતોમાંથી કેટલી મિલકતો દેવાં દ્વારા ઊભી કરવામાં આવી છે તેનું પ્રમાણ જાડી શકાય છે.

$$\text{સૂત્ર} : \text{કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}$$

કુલ મિલકતોની ગણતરી વખતે અન્ય બિનચાલુ મિલકતો ધ્યાનમાં લેવી નહિ. (દા.ત., 12 માસથી વધુ સમયનાં વેપારી લેણાં, નહિ માંડી વાળેલા ખર્ચાઓ વગેરે)

દેવાંની ગણતરી વખતે લાંબા ગાળાનાં દેવાં (બિનચાલુ દેવાં) ધ્યાનમાં લેવાં પણ બિનચાલુ દેવાંમાં અન્ય લાંબા ગાળાનાં દેવાંનો સમાવેશ કરવો નહિ. (દા.ત., 12 માસથી વધુ સમયનાં વેપારી દેવાં, ડિબેન્ચર પરત પ્રીમિયમ - જ્યારે ડિબેન્ચર લાંબા ગાળાનાં દેવાં તરીકે દર્શાવેલ હોય ત્યારે.)

હેતુ : કુલ મિલકતોમાંથી કેટલી મિલકતો બિનચાલુ દેવાં દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલ છે તે જાણી શકાય છે.

વલણા : આ ગુણોત્તર માટે પ્રમાણિત માપ નથી. આ ગુણોત્તર દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર કરતાં વિરુદ્ધનાં વલણનો નિર્દ્દશ કરે છે. સામાન્ય રીતે આ ગુણોત્તર ઊંચો હોય તો ધિરાણ કરનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે જોખમ ઓછું છે અને નીચો હોય તો ધિરાણ આપનારાઓ માટે ધિરાણ આપવા માટે જોખમ વધુ છે.

પાકું સરવૈયું

ઈક્વિટી-જવાબદારીઓ	કુપનીઓ		
	X	Y	Z
(A) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો	25 %	37.5 %	50 %
(B) દેવાં (બિનચાલુ જવાબદારીઓ)	50 %	37.5 %	25 %
(C) ચાલુ દેવાં	25 %	25 %	25 %
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %
મિલકતો	કુપનીઓ		
	X	Y	Z
બિનચાલુ મિલકતો અને ચાલુ મિલકતો	100 %	100 %	100 %
કુલ સરવાળો	100 %	100 %	100 %

$$\text{કુલ મિલકતો}{\text{દેવાં ગુણોત્તર}} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}$$

- (1) કંપની Xમાં કુલ મિલકતોમાંથી 50 % મિલકતો દેવાં દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે. તેથી Y અને Zની સરખામણીમાં કંપની X ઓછી સધ્યર છે.
- (2) કંપની Yમાં Xની સરખામણીમાં દેવાંનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે, તેથી સધ્યરતા વધુ છે.
- (3) કંપની Zમાં X અને Yની સરખામણીમાં દેવાંનું પ્રમાણ સૌથી ઓછું છે તેથી તે સૌથી વધુ સધ્યર ગણાય.

X	Y	Z
$\frac{100}{50}$	$\frac{100}{37.5}$	$\frac{100}{25}$
2 : 1	2.67 : 1	4 : 1

ઉદાહરણ 19 : 'ધૂ' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે કુલ મિલકતો - દેવાં ગુણોત્તર શોધો.

શેરમૂડી ₹ 30,00,000; અનામત અને વધારો ₹ 5,00,000; બિનચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 10,00,000;
ચાલુ જવાબદારીઓ ₹ 5,00,000

જવાબ :

$$\text{કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}(\text{બિનચાલુ જવાબદારી})}$$

કુલ મિલકતો આપવામાં આવેલ નથી પણ મૂડી-દેવાં બાજુની બધી વિગતો આપવામાં આવી છે. તેથી મૂડી દેવાં બાજુનો સરવાળો જ મિલકતો બાજુનો સરવાળો ગણાય.

તેથી ઈક્વિટી જવાબદારીનો સરવાળો = કુલ મિલકતો

ઇક્વિટી શેરમૂડી ₹ 30,00,000

અનામતો - વધારો ₹ 5,00,000

બિનચાલુ જવાબદારી ₹ 10,00,000

ચાલુ જવાબદારી ₹ 5,00,000

$$50,00,000 = 50,00,000$$

$$\frac{50,00,000}{10,00,000} = 5 : 1$$

₹ 5ની મિલકતોમાંથી ₹ 1ની મિલકતો દેવાંમાંથી (બિનચાલુ જવાબદારીમાંથી) ખરીદવામાં આવી છે એટલે બાકીની

₹ 4ની મિલકતો શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડેલોમાંથી ખરીદવામાં આવી છે. આ પ્રકારનું અર્થધટન થાય.

ઉદાહરણ 20 : 'ડી.વી.' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કુલ મિલકતો-દેવાં ગુણોત્તર શોધો.

(₹)

બિનચાલુ મિલકતો (ગ્રોસ)	28,00,000
સ્થિર મિલકતોનો એકત્રિત ઘસારો	3,00,000
ચાલુ મિલકતો	5,00,000
ઇક્વિટી શેરમૂડી	18,00,000
અનામતો અને વધારો	5,00,000
કુલ દેવાં	7,00,000
ચાલુ દેવાં	1,00,000

જવાબ :

$$\text{કુલ મિલકતો દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{\text{કુલ મિલકતો}}{\text{દેવાં (લાંબા ગાળાનાં દેવાં)}}$$

કુલ મિલકતો =	(₹)
બિનચાલુ મિલકતો (ગ્રોસ)	28,00,000
બાદ : ધસારો	3,00,000
	<hr/>
	25,00,000
ઉમેરો : ચાલુ મિલકતો	5,00,000
	<hr/>
	30,00,000

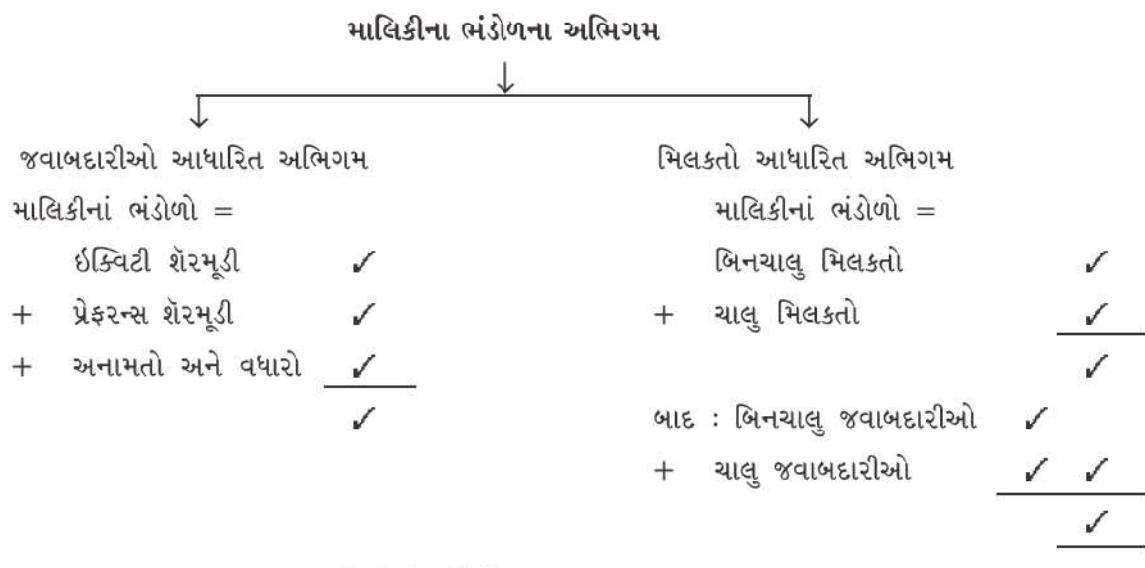
દેવાં =	(₹)
કુલ દેવાં	7,00,000
બાદ : ચાલુ દેવાં	1,00,000
	<hr/>
	6,00,000

$$\text{કુલ મિલકતો-દેવાં ગુણોત્તર} = \frac{30,00,000}{6,00,000} = 5:1$$

(iii) માલિકી ગુણોત્તર (Proprietary Ratio) :

અર્થ : માલિકી ગુણોત્તર કુલ મિલકતો અને માલિકીનાં ભંડોળો(શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો)નો સંબંધ દર્શાવે છે.

માલિકીનાં ભંડોળો શોધવા માટે બે અભિગમોનો ઉપયોગ થાય છે. બંને અભિગમોમાં માલિકીનાં ભંડોળો સરખાં રહે છે.

હેતુ : આ ગુણોત્તરના આધારે કુલ મિલકતોમાંથી કેટલી મિલકતો માલિકીનાં ભંડોળ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે તે જાણી શકાય. આ સિવાયની બાકીની મિલકતો ઉછીનાં નાણાં દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ હશે.

વલણ : આ ગુણોત્તર ધંધાના લોણદારો માટે આર્થિક સંઘરતા માટે સલામતીના ગાળાની માહિતી પૂરી પાડે છે. ઊંચો ગુણોત્તર એટલે વધુ આર્થિક સલામતીનો ગાળો અને નીચો ગુણોત્તર એટલે ઓછી આર્થિક સલામતીનો ગાળો.

ઉદાહરણ 21 : 'એમ' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે માલિકી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

તા. 31-3-2017નાં રોજનું પાકું સરવેયું

વિગત	રકમ (₹)	રકમ (₹)
(I) ઈક્વિટી અને જવાબદારીઓ :		
(1) શેરહોલ્ડર્સના ભંડોળો :		
ઈક્વિટી શેરમૂડી	20,00,000	
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	10,00,000	
અનામતો અને વધારો	15,00,000	45,00,000
(2) બિનચાલુ જવાબદારીઓ		15,00,000
(3) ચાલુ જવાબદારીઓ		10,00,000
કુલ		70,00,000
(II) મિલકતો :		
(1) બિનચાલુ મિલકતો		50,00,000
(2) ચાલુ મિલકતો		20,00,000
કુલ		70,00,000

જવાબ :

$$\text{માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ મિલકતો}}$$

માલિકીનાં ભંડોળો શોધવા જવાબદારી આધારિત અભિગમ અથવા મિલકતો આધારિત અભિગમનો ઉપયોગ થઈ શકે.

જવાબદારીઓ આધારિત અભિગમ	રકમ (₹)	મિલકતો આધારિત અભિગમ	રકમ (₹)
ઈક્વિટી શેરમૂડી	20,00,000	બિનચાલુ મિલકતો	50,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	10,00,000	+ ચાલુ મિલકતો	20,00,000
અનામતો અને વધારો	15,00,000	બાદ :	
		બિનચાલુ જવાબદારીઓ	15,00,000
		ચાલુ જવાબદારીઓ	10,00,000
	45,00,000		25,00,000
			45,00,000

$$\text{માલિકી ગુણોત્તર} = \frac{\text{માલિકીનાં ભંડોળો}}{\text{કુલ મિલકતો}}$$

$$= \frac{45,00,000}{70,00,000}$$

$$= 0.64 : 1$$

$$\begin{aligned}
 & ₹ 1.00 \quad \text{મિલકતો} \\
 - & ₹ 0.64 \quad \text{માલિકીનાં ભંડોળોમાંથી} \\
 & ₹ 0.36 \quad \text{ઉછીનાં ભંડોળોમાંથી}
 \end{aligned}$$

ધ્યાકીય એકમની ₹ 1ની મિલકતોમાંથી ₹ 0.64 જેટલી મિલકતો માલિકીનાં ભંડોળોમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. બાકીની ₹ 0.36 જેટલી મિલકતો ઉછીનાં નાણાં દ્વારા પ્રાપ્ત કરી છે.

(iv) વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર (Interest Coverage Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો અને લાંબા ગાળાનાં દેવાં પર વ્યાજનો સંબંધ દર્શાવે છે. આ ગુણોત્તર કમાણીની ક્ષમતા દર્શાવે છે તેથી તે વખતમાં ગણાય છે.

$$\text{સૂત્ર} : \text{વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો}}{\text{લાંબા ગાળાનાં દેવાંનું વ્યાજ}}$$

$$\begin{array}{rcl} \text{વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો} & = & \text{વેરા પછીનો નફો} & \checkmark \\ & + & \text{વેરા} & \checkmark \\ & + & \text{વ્યાજ} & \checkmark \\ & & & \hline & & \checkmark \end{array}$$

હેતુ : ધંધાકીય એકમને બે રીતે મૂડી પૂરી પાડવામાં આવે છે. માલિકો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલ માલિકોની મૂડી અને બાધ્ય પક્ષકારો પાસેથી લીધેલ ઉછીની મૂડી. માલિકોની મૂડી પર વ્યાજ ચૂકવવામાં આવતું નથી, પણ ઉછીની મૂડી પર વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. તેથી બાધ્ય પક્ષકારો ધંધાને નાણાં ઉછીના આપતાં પહેલાં, કંપનીની વ્યાજ ચૂકવણી કરવાની ક્ષમતા કેટલી છે તે ચકાસે છે. વ્યાજ ચૂકવણીની ક્ષમતા ચકાસવા આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ થાય છે.

વલણા : આ ગુણોત્તર ધંધાની વ્યાજ ચૂકવણીની ક્ષમતા દર્શાવતો હોવાથી જેમ આ ગુણોત્તર ઊંચો તેમ ધંધાની વ્યાજ ચૂકવણીની ક્ષમતા ઊંચી અને આ ગુણોત્તર નીચો હોય તો ધંધાની વ્યાજ ચૂકવણીની ક્ષમતા નીચી.

ઉદાહરણ 22 : ‘એન. કે.’ કંપની લિભિટેડની નીચે આપેલી વિગતોના આધારે વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

10 %ના ડિબેન્ચર ₹ 10,00,000, 12 %ની બેન્ક લોન ₹ 30,00,000, વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો ₹ 20,70,000

જવાબ :

$$\text{વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો}}{\text{લાંબા ગાળાનાં દેવાંનું વ્યાજ}}$$

લાંબા ગાળાનાં દેવાંનું વ્યાજ =	
10 % ડિબેન્ચર ₹ 10,00,000	= 1,00,000
12 %ની બેન્ક લોન ₹ 30,00,000	= 3,60,000
	<hr/> 4,60,000
<hr/> $\frac{20,70,000}{4,60,000}$	= 4.5 વખત

અહીં કંપનીએ જેટલું વ્યાજ ચૂકવવાનું છે તેના 4.5 વખત (ગણું) વ્યાજ કમાવાની ક્ષમતા કંપની ધરાવે છે. જે સારી કમાણીનો નિર્દેશ કરે છે.

ઉદાહરણ 23 : ‘આર. જે.’ કંપનીની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર શોધો.

કરવેરા પછીનો નફો ₹ 10,50,000; 30 % લેખે કરવેરા ₹ 4,50,000; ₹ 50,00,000ની 10 %ની લોન

જવાબ :

$$\text{વ્યાજ આવરણ ગુણોત્તર} = \frac{\text{વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો}}{\text{લાંબા ગાળાનાં દેવાંનું વ્યાજ}}$$

વ્યાજ અને વેરા પહેલાંનો નફો =	(₹)
કરવેરા પછીનો નફો	10,50,000
+ કરવેરા	4,50,000
+ વ્યાજ ($50,00,000 \times 10 \%$)	5,00,000
	<hr/> 20,00,000
<hr/> $\frac{20,00,000}{5,00,000}$	= 4 વખત

10. કાર્યક્ષમતા(પ્રવૃત્તિ)ના ગુણોત્તરો (Efficiency (Activity) Ratios) :

ધંધાકીય એકમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલ સંપત્તિ-સાધનોનો કાર્યક્ષમ ઉપયોગ કરવાથી ધંધાની નફાકારકતામાં વધારો થાય છે. હિસાબી પદ્ધતિમાં આ અનુસંધાને કાર્યક્ષમતા અથવા પ્રવૃત્તિના ગુણોત્તરો વિકસાવવામાં આવ્યા છે. અભ્યાસક્રમમાં નીચે પ્રમાણેના ગુણોત્તરોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. આ ગુણોત્તરો વખતમાં શોધવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ દેવાદારોનો ઉથલો અને દેવાદારોના ઉથલા પરથી દેવાદારોનો ઉઘરાણીનો સમય અને લેણદારોના ઉથલા પરથી લેણદારોનો ચૂકવણીનો સમય શોધાય છે. આ સમય દિવસો, અઠવાડિયાં અને મહિનાના સ્વરૂપે હોય છે.

(i) સ્ટોકનો ઉથલો	(ii) કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો
(iii) દેવાદારોનો ઉથલો	(iv) લેણદારોનો ઉથલો

(i) સ્ટોકનો ઉથલો (Stock Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર વેચેલ માલની પડતર અને સરેરાશ સ્ટોક વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. કંપની દ્વારા ધારણા કરવામાં આવેલ સરેરાશ સ્ટોકનું વર્ષ દરમિયાન કેટલી વખત વેચેલ માલની પડતરમાં રૂપાંતર થયું છે અને તેનું વેચાણ થયું છે તેની જાણકારી મેળવવી.

$$\text{સૂત્ર : સ્ટોકનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

વેચેલ માલની પડતર કેવી રીતે શોધાય તે અંગે કાચા નફાના ગુણોત્તરમાં આ અંગે માહિતી મેળવી છે.
તેની અહીં ફરીથી રજૂઆત કરી છે.

વેચેલ માલની પડતર :

કાચા માલનો શરૂનો સ્ટોક	✓
+ કાચા માલની ખરીદી	✓
+ ખરીદીના ખર્ચ	<hr/>
	✓
- કાચા માલનો આખરનો સ્ટોક	<hr/> ✓
વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	<hr/> ✓
+ મજૂરી	✓
+ કારખાનાના ખર્ચ	<hr/> ✓
વેચેલ માલની પડતર	<hr/> ✓

અન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે પણ વેચેલ માલની પડતર શોધાય.

કાચો નફો = વેચાણ - વેચેલ માલની પડતર. આ સૂત્રને આધારે નીચે પ્રમાણે શોધાય.

વેચેલ માલની પડતર = વેચાણ - કાચો નફો

અને કાચી ખોટ હોય તો,

વેચેલ માલની પડતર = વેચાણ + કાચી ખોટ

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂઆતનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દ્વારા ધંધાકીય એકમના સ્ટોકનું વેચાણમાં રૂપાંતર કરવા અંગેની કાર્યક્ષમતાનું માપ છે.

વલણ : સામાન્ય રીતે વધતું વલણ સ્વીકારવા યોગ્ય હોય છે. વધતું વલણ એ દર્શાવે છે કે રાખેલ સ્ટોકનું વારંવાર વેચેલ માલની પડતર અને વેચાણમાં રૂપાંતર થાય છે. ઊંચો ગુણોત્તર - ઊંચું વેચાણ - ઊંચો નફો એવું સામાન્ય સંજોગોમાં પ્રસ્થાપિત થાય છે.

સૈદ્ધાંતિક રીતે વધુ ઉંચો ગુણોત્તર એ કાર્યશીલ મૂડીની અછત (ખાદ)નું પરિણામ હોઈ શકે અને વધુ નીચો ગુણોત્તર સ્ટોકમાં બિનજરૂરી વધુ રોકાણનું કારણ હોઈ શકે. તેથી ઈષ્ટમ સ્ટોક ગુણોત્તર વંધા માટે હિતાવહ છે.

ઉદાહરણ 24 : ‘એચ. એન.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે સ્ટોક ઉથલો શોધો.

વેચાણ ₹ 25,00,000; કાચો નફો ₹ 4,00,000; શરૂનો સ્ટોક ₹ 4,00,000 અને આખરનો સ્ટોક ₹ 3,00,000

જવાબ :

$$\text{સ્ટોક ઉથલો} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

વેચેલ માલની પડતર =	(₹)
વેચાણ	25,00,000
- કાચો નફો	4,00,000
	21,00,000

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

$$= \frac{4,00,000 + 3,00,000}{2}$$

$$= ₹ 3,50,000$$

$$\frac{21,00,000}{3,50,000} = 6 \text{ વખત}$$

ઉદાહરણ 25 : ‘ડી. ડી.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે સ્ટોક ઉથલાની ગણતરી કરો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
શરૂઆતનો સ્ટોક	30,000	આખરનો સ્ટોક	40,000
ખરીદી	4,80,000	ખરીદીના ખર્ચ	20,000

જવાબ :

$$\text{સ્ટોક ઉથલો} = \frac{\text{વેચેલ માલની પડતર}}{\text{સરેરાશ સ્ટોક}}$$

વેચેલ માલની પડતર =	(₹)
શરૂનો સ્ટોક	30,000
+ ખરીદી	4,80,000
+ ખરીદીના ખર્ચ	20,000
	5,30,000
- આખરનો સ્ટોક	40,000
	4,90,000

$$\text{સરેરાશ સ્ટોક} = \frac{\text{શરૂનો સ્ટોક} + \text{આખરનો સ્ટોક}}{2}$$

$$= \frac{30,000 + 40,000}{2}$$

$$= ₹ 35,000$$

$$\frac{4,90,000}{35,000} = 14 \text{ વખત}$$

(ii) કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો (Working Capital Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તર કાર્યશીલ મૂડી અને વેચાણ વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે. જો વેચાણની માહિતી ઉપલબ્ધ ન હોય તો કાર્યશીલ મૂડી અને વેચેલ માલની પડતર વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવામાં આવે છે. અહીં કાર્યશીલ મૂડી કેટલી વખત વેચાણનું સર્જન કરે છે તે જાણવામાં આવે છે.

$$\text{સૂત્ર : કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ (અથવા વેચેલ માલની પડતર)}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

દાખલામાં વેચાણ ન આપેલ હોય ત્યારે જ વેચેલ માલની પડતરના આધારે આ ગુણોત્તર શોધવો.

હેતુ : કાર્યશીલ મૂડીમાં રોકાણ કરવાનો ઉદ્દેશ ઉપજનું સર્જન કરવાનો છે. તેથી કાર્યશીલ મૂડીની કાર્યક્ષમતા માપવા માટે આ ગુણોત્તરનો ઉપયોગ થાય છે. સ્ટોકના ઉથલાની સરખામણીમાં આ ગુણોત્તર કાર્યક્ષમતા માપવા અંગે વધુ યોગ્ય ગણાય છે. સ્ટોક ઉથલામાં ફક્ત સ્ટોક જ ધ્યાનમાં લેવાય છે જ્યારે અહીં કાર્યશીલ મૂડી ધ્યાનમાં લેવાય છે.

વલણ : સામાન્ય રીતે વધુ વલણ સ્વીકારવા યોગ્ય હોય છે. સૈદ્ધાંતિક રીતે વધું વલણ એ કાર્યશીલ મૂડીના ઉપયોગની કાર્યક્ષમતા દર્શાવે છે જે વધુ વેચાણ અને પરિણામે વધુ નફાના સર્જનનું કારણ બને છે.

ઉદાહરણ 26 : ‘એચ. આર.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કાર્યશીલ મૂડી ઉથલો ગણો.

કુલ વેચાણ ₹ 22,20,000; વેચાણ પરત ₹ 20,000

ચાલુ ભિલક્ટો ₹ 6,00,000; ચાલુ દેવાં ₹ 2,00,000

જવાબ :

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

વેચાણ :	(₹)
કુલ વેચાણ	22,20,000
બાદ : વેચાણ પરત	<hr/> 20,000
	<hr/> 22,00,000

કાર્યશીલ મૂડી :

ચાલુ ભિલક્ટો	6,00,000
બાદ : ચાલુ દેવાં	<hr/> 2,00,000
	<hr/> 4,00,000

$$= \frac{22,00,000}{4,00,000} = 5.5 \text{ વખત}$$

ઉદાહરણ 27 : ‘એમ. એન.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કાર્યશીલ મૂડી ઉથલો શોધો.

કાર્યશીલ મૂડી ₹ 3,00,000, વેચેલ માલની પડતર ₹ 15,00,000, કાચો નફાનો દર 25 %

જવાબ :

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

વેચાણ : વેચેલ માલની પડતર + કાચો નફો

$$\text{ધારો કે } 100 = 75 \% + 25 \%$$

$$20,00,000 = 15,00,000 + 5,00,000$$

$$= \frac{20,00,000}{3,00,000} = 6.67 \text{ વખત}$$

વેચેલ માલની પડતરના આધારે :

$$= \frac{15,00,000}{3,00,000} = 5 \text{ વખત}$$

ઉદાહરણ 28 : ‘એમ. એમ.’ કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતોના આધારે કાર્યશીલ મૂડી ઉથલો શોધો.

કુલ મિલકતો ₹ 45,00,000, બિનચાલુ મિલકતો ₹ 30,00,000, કુલ દેવાં ₹ 20,00,000

બિનચાલુ દેવાં ₹ 10,00,000, વેચાણ ₹ 25,00,000

જવાબ :

$$\text{કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો} = \frac{\text{વેચાણ}}{\text{કાર્યશીલ મૂડી}}$$

કાર્યશીલ મૂડી : ચાલુ મિલકતો – ચાલુ દેવાં

$$\text{ચાલુ મિલકતો} = \text{કુલ મિલકતો} - \text{બિનચાલુ મિલકતો}$$

$$= 45,00,000 - 30,00,000$$

$$= ₹ 15,00,000$$

$$\text{ચાલુ દેવાં} = \text{કુલ દેવાં} - \text{બિનચાલુ દેવાં}$$

$$= 20,00,000 - 10,00,000$$

$$= ₹ 10,00,000$$

$$= ₹ 15,00,000 - 10,00,000$$

$$= ₹ 5,00,000$$

$$= \frac{25,00,000}{5,00,000} = 5 \text{ વખત}$$

(iii) દેવાદારોનો ઉથલો (Debtors Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તરને લેણાંનાં ઉથલાનો ગુણોત્તર પણ કહેવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર વેચાણ દ્વારા કેટલી વખત દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓ ઉદ્ભબવે છે તે જાણી શકાય છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર વેચાણ અને વેપારી લેણાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે.

$$\text{સૂત્ર : દેવાદારોનો ઉથલો} = \frac{\text{ઉધાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં}}$$

વેપારી લેણાં એટલે ઉધાર વેચાણ અંગેનાં દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓની સરેરાશ.

$$\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં} = \frac{\text{શરૂનાં વેપારી લેણાં} + \text{આખરનાં વેપારી લેણાં}}{2}$$

નોંધ : વેપારી લેણાંની ગણતરી વખતે દેવાદારોમાંથી ઘાલખાં અનામત બાદ કરવી નહિ. આ ગુણોત્તર ઉધરાણીના સમય માટે છે નહિ કે મળવાપાત્ર રકમ માટે.

હેતુ : આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે કે વર્ષમાં કેટલી વખત દેવાદારો અને લેણીહૂંડીઓ ઉધાર વેચાણના કારણે ઉદ્ભબવી છે. કેટલી ઝડપથી ઉધરાણીને રોકડ અથવા રોકડ સમકક્ષમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવે છે તે આ ઉથલો દર્શાવે છે.

વલાણ : આ કાર્યક્રમતા માપન ગુણોત્તર છે. ઊંચો ગુણોત્તર ઉધરાણીની ઊંચી કાર્યક્રમતા દર્શાવે છે અને દેવાદારો + લેણીહૂંડીમાં ઓફ્સું રોકાણ દર્શાવે છે જ્યારે નીચો ગુણોત્તર નીચી કાર્યક્રમતા અને દેવાદારો + લેણીહૂંડીમાં વધુ રોકાણ દર્શાવે છે.

આ ગુણોત્તરની મદદથી ઉધરાણીનો સમયગાળો શોધવામાં આવે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દેવાદારોનો ઊંચો ઉથલો ઝડપી ઉધરાણી આપે છે અને દેવાદારોનો નીચો ઉથલો ઢીલી ઉધરાણી દર્શાવે છે. આ સમયગાળો મહિના, અઠવાદિયાં કે દિવસોમાં હોઈ શકે. આ અંગેનાં સૂત્રો નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ઉધરાણી સમય મહિનામાં} = \frac{12}{\text{દેવાદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ઉધરાણી સમય અઠવાડિયાંમાં} = \frac{52}{\text{દેવાદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ઉધરાણી સમય દિવસોમાં} = \frac{365}{\text{દેવાદારોનો ઉથલો}}$$

નોંધ : વિદ્યાર્થીઓને આ ગુણોત્તર ગણવા સમય અંગેની સ્પષ્ટ માહિતી આપવી. દા.ત., 12 મહિના, 52 અઠવાડિયાં કે 365 દિવસો.

ઉદાહરણ 29 : ‘આર. આર.’ કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી દેવાદારોનો ઉથલો અને ઉધરાણી મુદ્દત મહિના, અઠવાડિયાં અને દિવસોમાં શોખો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ વેચાણ	40,00,000	રોકડ વેચાણ	3,50,000
શરૂઆતના દેવાદારો		આખરના દેવાદારો	
અને લેણીહુંડીઓ	4,00,000	અને લેણીહુંડીઓ	3,30,000

જવાબ : આ પ્રકારના દાખલા બે તબક્કાઓમાં ગણાય છે, જે નીચે પ્રમાણે છે :

(A) દેવાદારોનો ઉથલો : $\frac{\text{ઉધાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં}}$

ઉધાર વેચાણ :	(₹)
કુલ વેચાણ	40,00,000
– રોકડ વેચાણ	3,50,000
	<u>36,50,000</u>

$$\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં} = \frac{\text{શરૂઆતના દેવાદારો અને લેણીહુંડીઓ} + \text{આખરના દેવાદારો અને લેણીહુંડીઓ}{2}$$

$$= \frac{4,00,000 + 3,30,000}{2}$$

$$= ₹ 3,65,000$$

$$\frac{36,50,000}{3,65,000} = 10 \text{ વખત}$$

(B) ઉધરાણી મુદ્દત :

મહિનામાં	અઠવાડિયાંમાં	દિવસોમાં
(A)	(B)	(C)
12	52	365
દેવાદારોનો ઉથલો	દેવાદારોનો ઉથલો	દેવાદારોનો ઉથલો
$\frac{12}{10}$	$\frac{52}{10}$	$\frac{365}{10}$
1.2 મહિના	5.2 અઠવાડિયાં	36.5 દિવસો (37 દિવસો)

નોંધ : ઉપરનાં આંકડાઓ દર્શાવે છે કે કરવામાં આવેલ દરેક ઉધાર વેચાણની ઉધરાણી મહિનામાં હોય તો 1.2 મહિનામાં પરત આવશે. જો અઠવાડિયાંમાં હોય તો 5.2 અઠવાડિયાંમાં પરત આવશે. જો દિવસો હોય તો 36.5 દિવસોમાં પરત આવશે.

ઉદાહરણ 30 : ‘આર. એચ.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાદારોનો ઉથલો અને ઉધરાણી મુદ્દત દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચાણ માલની પડતર	48,00,000	કાચો નફો	12,00,000
રોકડ વેચાણ	12,00,000	આખરનાં વેપારી લેણાં	1,70,000
શરૂનાં વેપારી લેણાં	2,30,000		

જવાબ :

$$(A) \text{ દેવાદારોનો ઉથલો : } \frac{\text{ઉધાર વેચાણ}}{\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં}}$$

ઉધાર વેચાણ : કુલ વેચાણ - રોકડ વેચાણ

$$\begin{aligned} \text{કુલ વેચાણ} &= \text{વેચાણ પડતર} + \text{કાચો નફો} \\ &= 48,00,000 + 12,00,000 \\ &= ₹ 60,00,000 \end{aligned}$$

$$= ₹ 60,00,000 - ₹ 12,00,000 = ₹ 48,00,000$$

$$\text{સરેરાશ વેપારી લેણાં} = \frac{\text{શરૂનાં વેપારી લેણાં} + \text{આખરનાં વેપારી લેણાં}}{2}$$

$$= \frac{2,30,000 + 1,70,000}{2}$$

$$= ₹ 2,00,000$$

$$\frac{48,00,000}{2,00,000} = 24 \text{ વખત}$$

$$(B) \text{ ઉધરાણી મુદ્દત} = \frac{365 \text{ દિવસો}}{\text{દેવાદાર ઉથલો}}$$

$$= \frac{365}{24}$$

$$= 15.21 \text{ દિવસો} = 15 \text{ દિવસો}$$

(iv) લેણદારોનો ઉથલો (Creditor's Turn-over Ratio) :

અર્થ : આ ગુણોત્તરને દેવાના ઉથલાનો ગુણોત્તર પણ કહેવામાં આવે છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર ખરીદીના કારણે કેટલી વખત લેણદારો અને દેવીહુંડીઓ ઉદ્ભલવે છે, તે જાણકારી આપે છે. આ ગુણોત્તર ઉધાર ખરીદી અને વેપારી દેવાં વચ્ચેનો સંબંધ દર્શાવે છે.

$$\text{સૂત્ર : લેણદારોનો ઉથલો} = \frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ વેપારી દેવાં}}$$

વેપારી દેવાં એટલે ઉધાર ખરીદી અંગેનાં લેણદારો અને દેવીહુંડીઓની સરેરાશ.

$$\text{સરેરાશ વેપારી દેવાં} = \frac{\text{શરૂનાં વેપારી દેવાં} + \text{આખરનાં વેપારી દેવાં}}{2}$$

હેતુ : આ ગુણોત્તર દર્શાવે છે કે વર્ષમાં કેટલી વખત લેણદારો અને દેવીહુંડીઓ ઉધાર ખરીદીના કારણે ઉદ્ભલવી છે. કેટલી જરૂરિયાં આ ચૂકવણી કરવામાં આવી છે તે આ ઉથલો જણાવે છે.

વલણ : આ કાર્યક્રમતા માપન ગુણોત્તર છે. નીચો ગુણોત્તર ચૂકવણીની વધુ કાર્યક્રમતા દર્શાવે છે. લેણદારો અને દેવીહૂંડીના કારણે માલિકે પોતાની મૂડી ઓછા પ્રમાણમાં રોકવી પડે છે. તીચો ગુણોત્તર નીચી કાર્યક્રમતા દર્શાવે છે.

આ ગુણોત્તરની મદદથી ચૂકવણીનો સમયગાળો શોધવામાં આવે છે. આ સમયગાળો મહિના, અઠવાડિયાં કે દિવસોમાં હોઈ શકે. આ અંગેનાં સૂત્રો ઉઘરાણી મુદ્દત જેવાં જ છે. જે નીચે પ્રમાણે છે :

$$\text{ચૂકવણી સમય મહિનામાં} = \frac{12}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ચૂકવણી સમય અઠવાડિયાંમાં} = \frac{52}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

$$\text{ચૂકવણી સમય દિવસોમાં} = \frac{365}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

ઉદાહરણ 31 : ‘એ. બી.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે લેણદારોનો ઉથલો અને ચૂકવણી મુદ્દત મહિના, અઠવાડિયાં અને દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ ખરીદી	30,00,000	રોકડ ખરીદી	4,00,000
શરૂના વેપારી ટેવાં	3,60,000	આખરનાં વેપારી ટેવાં	4,80,000

જવાબ :

(A) લેણદારોનો ઉથલો : $\frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ વેપારી ટેવાં}}$

ઉધાર ખરીદી :	(₹)
કુલ ખરીદી	30,00,000
- રોકડ ખરીદી	4,00,000
	<hr/> 26,00,000

સરેરાશ વેપારી ટેવાં = $\frac{\text{શરૂના વેપારી ટેવાં} + \text{આખરનાં વેપારી ટેવાં}}{2}$

$\frac{3,60,000 + 4,80,000}{2}$
= ₹ 4,20,000

$\frac{26,00,000}{4,20,000} = 6.19$ વખત

(B) ચૂકવણી મુદ્દત :

મહિનામાં	અઠવાડિયાંમાં	દિવસોમાં
(A)	(B)	(C)
12	52	365
લેણદારોનો ઉથલો	લેણદારોનો ઉથલો	લેણદારોનો ઉથલો
$\frac{12}{6.19}$	$\frac{52}{6.19}$	$\frac{365}{6.19}$
1.94 મહિના	8.40 અઠવાડિયાં	58.97 દિવસો
		(59 દિવસો)

ઉદાહરણ 32 : ‘એ. એ.’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે લેણદારોનો ઉથલો અને ચૂકવણીની મુદત દિવસોમાં શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ ખરીદી	35,00,000	રોકડ ખરીદી	3,00,000
ખરીદ પરત	2,00,000	શરૂનાં વેપારી દેવાં	5,40,000
આખરનાં વેપારી દેવાં	4,60,000		

જવાબ :

$$(A) \text{ લેણદારોનો ઉથલો : } \frac{\text{ઉધાર ખરીદી}}{\text{સરેરાશ વેપારી દેવાં}}$$

ઉધાર ખરીદી :	(₹)
કુલ ખરીદી	35,00,000
- ખરીદ પરત	2,00,000
	33,00,000
- રોકડ ખરીદી	3,00,000
	30,00,000

$$\begin{aligned} \text{સરેરાશ વેપારી દેવાં} &= \frac{\text{શરૂનાં વેપારી દેવાં} + \text{આખરનાં વેપારી દેવાં}}{2} \\ &= \frac{5,40,000 + 4,60,000}{2} \\ &= ₹ 5,00,000 \end{aligned}$$

$$\frac{30,00,000}{5,00,000} = 6 \text{ વખત}$$

$$(B) \text{ ચૂકવણી મુદત દિવસોમાં} = \frac{365}{\text{લેણદારોનો ઉથલો}}$$

$$= \frac{365}{6}$$

$$= 61 \text{ દિવસો}$$

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) નીચેનામાંથી કયું હિસાબી ગુણોત્તરો માટે સાચું છે ?
 (અ) પેઢી દ્વારા વિકસાવેલા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
 (બ) ઉદ્યોગના ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
 (ક) હરીફણા ગુણોત્તરો સાથે સરખામણી
 (ઙ) ઉપરના બધા

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) ગુણોત્તર એટલે શું ?
- (2) ગુણોત્તર ક્યારે ઉપયોગી બને ?
- (3) ગુણોત્તર ક્યા કયા સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય ?
- (4) વેચાણ પડતર એટલે શું ?
- (5) કાચા નફાનો અને ચોખા નફાનો ગુણોત્તર ઉપજ આધારિત કે ખર્ચ આધારિત ગુણોત્તર છે ?
- (6) સ્ટોકમાં ફેરફાર ધન હોય તો વેચેલ માલની પડતરમાં ઉમેરાય કે બાદ થાય ?
- (7) નાણાકીય ખર્ચનું એક ઉદાહરણ આપો.
- (8) કામગીરી ગુણોત્તર શોધવા નાણાકીય ખર્ચાઓનો સમાવેશ થાય છે ?
- (9) તરલતાના ગુણોત્તરો શું દર્શાવે છે ?
- (10) ચાલુ મિલકતો વધે અને ચાલુ દેવાંમાં ફેરફાર ન થાય તો ચાલુ ગુણોત્તર વધે કે ઘટે ?
- (11) શેરહોલ્ડર્સનાં ભંડોળો એટલે શું ?
- (12) વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર શું દર્શાવે છે ?
- (13) વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર વધુ સારો કે ઓછો સારો ?
- (14) ક્યા ગુણોત્તરો દ્વારા કાર્યક્ષમતા મપાય છે ?
- (15) વેપારી લેણાંની ગણતરી કરતી વખતે દેવાદારોમાંથી ધાલખાદ અનામત બાદ થાય ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) ગુણોત્તર વિશ્લેષણના ત્રણ હેતુઓ સમજાવો.
- (2) ગુણોત્તર વિશ્લેષણની ત્રણ ભર્યાદાઓ જણાવો.
- (3) ગણોલા ગુણોત્તરો ક્યારે ઉપયોગી બને છે ?
- (4) ગુણોત્તરોનું પ્રણાલિકાગત વર્ગીકરણ સમજાવો.
- (5) ગુણોત્તરોનું કાર્યાનુસાર વર્ગીકરણ સમજાવો.
- (6) નફાકારકતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (7) તરલતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (8) સધરતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (9) કાર્યક્ષમતાનો કોઈ પણ એક ગુણોત્તર સમજાવો.
- (10) કામગીરી ખર્ચાઓમાં શેનો શેનો સમાવેશ થાય છે ?
- (11) બિનકામગીરી ઉપજો સમજાવો.
- (12) ચાલુ ગુણોત્તર માટે ચાલુ રોકાણો ધ્યાનમાં લેવાય ?
- (13) માલિકી ભંડેળના અભિગમો સમજાવો.

4. કાચા નફાનો ગુણોત્તર શોધો :

- (1) વેચાણ ₹ 10,00,000, કાચો નફો ₹ 3,00,000
- (2) વેચાણ ₹ 15,00,000, વેચેલ માલની પડતર ₹ 12,00,000
- (3) વેચાણ ₹ 20,00,000 વેચાણ પરત ₹ 2,00,000
શરૂઆતનો સ્ટોક ₹ 2,50,000, આખરનો સ્ટોક ₹ 3,50,000
ખરીદી ₹ 12,00,000 ખરીદીના ખર્ચ ₹ 50,000

5. નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કામગીરી ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
બિનકામગીરી અન્ય ખર્ચ	35,000	વ્યાજ-ડિવિડની ઉપય	45,000
ઘસારો	48,000	વેચાણ ખર્ચ	52,000
વહીવટી ખર્ચ	75,000	વેચેલ માલની પડતર	3,25,000
વેચાણ	6,00,000	નાણાકીય ખર્ચ	85,000
કરવેરાનો દર	30 %		

6. નીચે આપેલ વિગતોના આધારે (i) કામગીરી ગુણોત્તર અને (ii) કામગીરી નફા ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચાણ	39,00,000	મજૂરી	2,00,000
વપરાયેલ કાચા માલની પડતર	25,00,000	વહીવટી ખર્ચ	1,75,000
વેચાણ ખર્ચ	75,000	લોનનું વ્યાજ	60,000
અક્સમાતથી થયેલ નુકસાન	40,000	રોકાણો પર મળેલ ડિવિડન	1,00,000
ઘસારા સહિત કારખાના ખર્ચ	50,000	કરવેરાનો દર	30 %

7. પ્રશ્ન 5 અને 6માં આપેલ વિગતોના આધારે ચોખા નફા ગુણોત્તરની ગણતરી કરો.

8. નીચે આપેલ વિગતોના આધારે ચાલુ ગુણોત્તર અને પ્રવાહી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
સ્ટોક	3,00,000	લોણિહૂંડી	75,000
દેવાદારો	2,50,000	ઘાલખાદ અનામત	20,000
રોકડ અને રોકડ સમકક્ષ	1,20,000	અગાઉથી ચૂકવેલ ખર્ચ	60,000
ફર્નિચર	1,60,000	લોણદારો	2,00,000
દેવીહૂંડી	60,000	ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	50,000
ટૂંકા ગાળાની લોન	40,000		

9. ‘એચ’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
લાંબા ગાળાનાં દેવાં	8,00,000	ઈક્વિટી શેરમૂડી	8,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	4,00,000	પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	2,00,000
નફા-નુકસાન ખાતાની ઉધાર બાકી	50,000	લોણદારો	1,25,000
દેવીહૂંડી	25,000	ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	10,000

10. ‘એમ’ લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ચાલુ દેવાં	4,50,000	લાંબા ગાળાની જવાબદારીઓ	8,00,000
લાંબા ગાળાની જોગવાઈઓ	6,00,000	કુલ ભિલકતો	30,00,000

11. ‘એન’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાં-ઈક્વિટી ગુણોત્તરની ગણતરી કરો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
લોણદારો	1,60,000	બિનચાલુ ભિલકતો	12,00,000
દેવીહૂંડીઓ	1,40,000	ચાલુ ભિલકતો	10,00,000
ખર્ચ ચૂકવવાના બાકી	1,00,000	કુલ દેવાં	10,00,000

12. 'આર' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે કુલ મિલકતો-દેવાં ગુણોત્તર શોધો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	6,00,000	બિનચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000
ઇક્વિટી શેરમૂડી	10,00,000	ચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000
અનામતો અને વધારો	2,00,000		

13. 'ટી' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે માલિકી ગુણોત્તર શોધો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
ઇક્વિટી શેરમૂડી	12,00,000	ચાલુ જવાબદારીઓ	4,00,000
પ્રેફરન્સ શેરમૂડી	8,00,000	બિનચાલુ મિલકતો	12,00,000
અનામતો અને વધારો	4,00,000	ચાલુ મિલકતો	24,00,000
બિનચાલુ જવાબદારીઓ	8,00,000		

14. 'કે' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી વ્યાજ-આવરણ ગુણોત્તર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કરવેરા પછીનો નફો	7,50,000	કરવેરા ચૂકુવવા	2,50,000
10 %ના રિબેન્ચર	20,00,000	12 %ની લોન	10,00,000

15. 'એલ' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી સ્ટોક ઉથલો (સ્ટોક ચલનદર) ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચાણ	30,00,000	શરૂનો સ્ટોક	3,50,000
આખરનો સ્ટોક	2,50,000	ખરીદી	12,00,000
કાચા નફાનો દર	30 %		

16. 'વાય' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી સ્ટોક ચલનદર ગણો :

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
શરૂઆતનો સ્ટોક	2,00,000	આખરસ્ટોક	1,50,000
વેચાણ	40,00,000	ખરીદી	22,00,000
ખરીદીના ખર્ચ	1,00,000	મજૂરી	2,50,000

17. 'ઝેડ' કંપની લિમિટેડની નીચેની વિગતો પરથી કાર્યશીલ મૂડીનો ઉથલો (ચલનદર) ગણો. (વેચાણ અને વેચાણ પડતરના આધારે ગણો.)

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
વેચેલ માલની પડતર	32,00,000	કાચો નફો	8,00,000
બિનચાલુ મિલકતો	10,00,000	ચાલુ મિલકતો	5,00,000
બિનચાલુ દેવાં	6,00,000	ચાલુ દેવાં	3,00,000

18. 'ભી' કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે દેવાદારોનો ઉથલો (ચલનદર) અને ઉધરાણી મુદ્દત દિવસોમાં ગણો. જો મુદ્દત અંદરાંથી કે મહિનામાં ગણીએ તો શું જવાબ આવે ? (દિવસ 360 ધારો.)

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
કુલ વેચાણ	4,50,000	ઉધાર વેચાણ	3,65,000
શરૂઆતના દેવાદારો	70,000	આખરના દેવાદારો	50,000
શરૂઆતની લેણીહુંડીઓ	20,000	આખરની લેણીહુંડીઓ	6000
લેણાદારો શરૂઆતના	45,000	લેણાદારો આખરના	48,000

19. ‘સી’ કંપની લિમિટેડની નીચે આપેલ વિગતોના આધારે લેણદારોનો ઉથલો (ચલનદર) અને ચૂકવણી મુદત દિવસોમાં શોધો. (દિવસો 360 ધારો). અઠવાડિયાં અને મહિનામાં ચૂકવણી મુદત પણ શોધો.

વિગત	(₹)	વિગત	(₹)
શરૂની બાકીઓ :		ઉધાર વેચાણ	6,00,000
લેણદારો	45,000	રોકડ વેચાણ	4,00,000
દેવીહૂંડીઓ	15,000	કુલ વેચાણ	10,00,000
લેણીહૂંડીઓ	30,000	કુલ ખરીદી	6,00,000
દેવાદારો	30,000	રોકડ ખરીદી	2,40,000
આખરની બાકીઓ :			
લેણદારો	40,000		
દેવીહૂંડીઓ	20,000		
લેણીહૂંડીઓ	40,000		
દેવાદારો	20,000		

